

ZU BEFEHL – PARANCSRA TETTEM

AVAGY TERMÉSZETJOGI BONTÓMUNKÁLATOK A BERLINI FAL NAPOS OLDALÁN

JELIGE: CUNCTATOR

2014

Lezárás időpontja: 2014. 10. 31.

TARTALOMJEGYZÉK:

I. FEJEZET: BEVEZETÉS	4
II. FEJEZET: „DASS NIE EINE MUTTER MEHR IHREN SOHN BEWEINT”	8
II.1. A berlini fal	9
II.2. Az áldozatok	10
II.3. Helft mir doch! – Peter Fechter.....	11
II.3.1. Bevezető.....	11
II.3.2. Peter Fechter halálesete különböző perspektívákból	11
II.3.2.1. A nyugat-berlini rendőrség Peter Fechter meneküléséről és haláláról.....	11
II.3.2.2. A keletnémet 1. határőr dandár parancsnokának jelentése.....	12
II.3.2.3. A megszálló hatalom katonáinak reakciója.....	15
II.3.2.4. A berliniek reakciói	16
II.3.2.5. A berlini Landgericht ítélete Peter Fechter ügyében.....	18
II.4. A színjáték és szereplői.....	19
II.4.1. A NVA katonáinak esküjéről	20
II.4.2. „Majd az utolsó oltsa le a villanyt!”	21
II.4.3. Lőni vagy nem lőni? – A Schießbefehle	21
II.4.4. DDR-Grenzgesetz	22
II.4.5. Chris Gueffroy – az áldozat, aki elhitte, hogy nincs tűzparancs	24
II.4.6. Eljárás Honecker ellen	25
II.4.7. Politikusok a Határtörvényről	25
II.5. Az igazságszolgáltatás és jogalkalmazás	26
II.5.1. Kihívások és elvárások.....	26
II.5.2. Hogyan került sor a természetjog bírói alkalmazására?.....	26
III. FEJEZET:RÓMA	29
III.1. Bevezető	29

III.2. Livius mint forrás	29
III.3. Az exemplumok.....	29
III.3.1. A Fabius-eset	29
III.3.1.1. A tényállás.....	29
III.3.1.2. Elemzés	30
III.3.2. A Valerius-eset	31
III.3.2.1. A tényállás.....	31
III.3.2.2. Elemzés	31
III.4. A két magisztrátusi hivatalról.....	33
III.4.1. A magister equitum.....	33
III.4.2. A diktátor	33
IV. FEJEZET: VÁLASZÚTON.....	35
IV.1. Kérdésfeltevések.....	35
IV.1.1. Akkor hol a 'Határ'? - Hivatkozunk a természetjogra?	35
IV.1.2. Joga van hozzá?	36
IV.1.3. Miért kell Liviuszt olvasni?- avagy Grouchy tábornagy esete.....	37
IV.1.4. „Wenn wir brüderlich uns einen, schlagen wir des Volkes Feind”... ..	38
IV.2. Belegondolások	39
IV.2.1. Megengedett kockázatvállalás?... ..	39
IV.2.2. Magyarország – 1956... ..	40
IV.2.3. Mauer – Murus... ..	42
V. FEJEZET: KONKLÚZIÓ	43
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	44

An der Zonengrenze verursacht ein Rudel Wild etliche Minenexplosionen.

Denkt der erste DDR-Grenzsoldat: „Schade um die Minen.”

Denkt der zweite: „Schade um die Tiere”

Denkt der dritte: „Schade, dass ich jetzt nicht alleine bin...”¹

I. BEVEZETÉS

A jog örök talánya: Mi az első? Az 'alapvető értékek' vagy a pozitív jog, a formális szabályozás? Ez a probléma minden eldöntendő, a legcsekélyebb jogi vonatkozással bíró (Mi a Jog? – kérdezhetnénk.)² kérdésben, élethelyzetben felszínre tör és az emberi viszonyok alapjait határozhatja meg. Egyfajta keresés ez, az adott helyzetben lehetőleg mindig a lehetséges legjobbat kiválasztani. Ezt keresték a római jogászok is esetről-esetre, „kitűnő gyakorlati koponyákként”³ a *Tisztességesen élni, mást meg nem sérteni, mindenkinek megadni az őt megilletőt - gondolat*⁴ eszközül vételével.

Munkám bepillantást kíván nyújtani abba, miként hatnak az egyedi-eseti, nem ritkán személyes és legkevésbé a joghoz köthető, abból eredő döntések a társadalmi folyamatokra és ekként hogyan jön létre kölcsönhatás a társadalmi és a jogi rendszer között: mikor érzi a társadalom, hogy a pozitív jog nem elegendő – valami más, pozitív jogon túli, azt megelőző tételhez kell fordulni? Ugyanis mindkét rendszer egymás függvényében változik, ezek a változások pedig mind befolyásolják az adott időpontban vallott jogfelfogást és ennek a jognak a folyamatos, esetről-esetre történő alkalmazásának módját is. Észrevételezhetjük ugyanakkor, hogy hiába változik meg a külső környezet, egyes tulajdonságaink, szokásaink, az ember mégis ember marad. Ebből kifolyólag pedig mindig rendelkezni fogunk olyan adottságokkal, indítatásokkal, melyek megléte tesz minket emberré.

¹ Ez a tréfa az ún. *Flüsterwitz* (német *flüstern*: suttogni) kategóriába tartozik, melyet egy (diktatórikus) politikai rendszer kritikája jellemez, elmondásáért mindig valamilyen büntetés jár, így csak „suttogva” lehet elmesélni. A vicc nyersfordítása: *A két Németország közti határhozvetben egy vadfalka jó pár aknarobbanást okoz. Egy keletnémet határőr így gondolkodik: Kár az aknáért! A másik: Kár az állatokért... A harmadik pedig azt gondolja: Kár, hogy nem vagyok egyedül.* klartextsatire.de.

² Immanuel KANT: *Critik der reinen Vernunft*. Johann Friedrich Hartknoch, Riga, 1781. 731.

³ „...lediglich glänzende Praktiker.” – Oswald SPENGLER: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte*. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München, 2003. Zweiter Band, 626.

⁴ Dig. 1.1.10.1 ULPIANUS 1 reg. *Iuris praecepta sunt haec: Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*. A jog szabályai – *praecepta iuris*: 'prae'-előre', 'cepta'- capio, cepi, captum-ból eredeztetve: megvesz, fog, markol. (Vö. német *nehmen*.) Következtesképp a *praecepta* valamilyen (általunk) előzetesen befogadott, elfogadott dolgot (vö. 'norma') jelöl.

Ehhez a betekintőhöz kiváló alapot nyújt a múltban való szemlélődés. Leegyszerűsítő lenne azt mondani, hogy holt anyagból, száraz kútfejből meríték. Mit tudhatnak, amit minekünk is érdemes tudnunk? Milyen tapasztalat, tudásanyag, gyakorlat rejlik bennük? Sokszor hallottam, hogy a történelem csak logikátlan események és „kapásból mondandó” évszámok összehordott halmaza, de egyszer sem tapasztaltam, hogy valóban így is lenne. Tény, hogy nem matematikai tisztaságú, axiomatikus logikával van felépítve. De ettől lesz értékes: mert emberi, és nem gépies, mert magában hordozza a hibák lehetőségét is.⁵ Az összes tulajdonságunkkal egyetemben emberi erényeket megcsillogtatva, vagy hibákat elkövetve ott áll a történelem mögöttünk. Szinte biztat, hagyatkozzunk nyugodtan rá. Tanuljunk belőle, mert ez a dolgunk: értelmezni a világ folyását, társadalmi, gazdasági, politikai változásokat és a szerzett ismereteket alkalmazni és így nagy valószínűséggel a jog szociológiai és társadalomra történő hatásait is könnyebben fel tudjuk dolgozni, és a tudásunkat kamatoztatni.

Fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy a „*jogban már nem lehet újszerűt alkotni*” és az ehhez hasonló gondolatok – szerény álláspontom szerint – pontosan a jogászság történelmen átívelő tapasztalatokon, a felhalmozott és nem elpazarolandó gazdag tudáson (ezáltal a formáló-, hatóképességén is) alapuló felelősségét erősítő kijelentések, amelyeknek már csak a trucc-mentalitás,⁶ a *passzív rezisztencia* robbanásszerű energialöketként történő kitörése⁷ miatt is produktívnak kellene lenniük. Így sokszor csekélyke hozzájárulásunkon vagy példamutató magatartásunkon is múlnak olyan dolgok, amelyek alapjaiban változtathatják meg mindennapi életünk (és mások életének)⁸ folyamát. Újat talán valóban nem lehet alkotni, de az elfeledettet fel lehet eleveníteni, amikor már senki nem emlékezik rá.

Az itt felvetett problémák megoldásában, kérdések megválaszolásában és a reakciók megértésében nagy segítséget nyújt az esetleges történelmi, jogi párhuzamok felkutatása és feldolgozása. Ezért a következőkben feltett kérdések kifejtésére, lehetséges megoldásainak, továbbmutató irányvonalainak vázolására a II. és a III. fejezet ismeretének fényében, a IV. fejezetben keríték sort.

A II. fejezetben felvázolt német történelmi részhez, összehasonlításképp, munkám III. fejezete – a kérdésekre a választalálást megkönnyítendő – két római katonai jogi esetet és azokkal szorosan összefüggő társadalompolitikai-jogi gondolatokat mutat be. Így azokat

⁵ A hibáink meghatároznak minket, gondoljunk csak Harttól az ember sebezhetőségére mint a természetjog minimális tartalmát képező elemi igazságra. Vö. Herbert HART: *A jog fogalma*. Osiris, Budapest. 1995. 224–225.

⁶ Latin *trux* (dacos) – német *der Trutz* (ellenszegülés, dac) – magyar *trucc*, azaz dac.

⁷ Vö. PROHÁSZKA Lajos: *A vándor és a bujdosó*. Danubia Könyvkiadó, Budapest, 1941. 122–123.

⁸ Vö. *Das Leben der Anderen* (2006.) - film.

elemezve részletesebb és tisztább képet nyerhetünk a problémaköréről, és a tárgykört szélesebb perspektívában szemlélhetjük a nyert támpontoknak köszönhetően.

Összefoglalásra, az információk összegzésére és értelmezésére, a probléma megoldásának keresésére újabb kérdések megfogalmazására a IV. fejezetben kerül majd sor.

Munkám végén, az V. fejezetben a konklúziót fogalmazom meg.

Az összehasonlítás és a vizsgálódás érdekében dolgozatom gerincét felépítő általános jellegű problémák a következők:

1. A katonai jogállás esetében kivételesen erős az engedelmeskedési kötelezettség. Kérdés, kell-e vakon követni a pozitív jogot, mondván: „a törvény az törvény”, a „parancs az parancs”? Felismerendők és alkalmazandók-e az ember alkotta jog és az egyetemes értékek konfliktusa esetén a természetjogi „szívbe írt”⁹ alapvető értékeit egy katona esetében? Mi a döntés következménye és ez a következmény milyen hatással van rövid- és hosszútávon embertársainkra?
2. A természetjog objektív követelmény és megjelenése a meghatározott esetekben konkretizálódik, avagy képes az ember a felismerés szerint cselekedni?
3. Van-e a hatalomnak természetjogi, erkölcsi legitimációja, elismeri azt a nép vagy hiányzik ez a szilárd alap, mivel a hatalom tagad egyes értékeket és így erőszakká válik?
4. Létezik-e konszenzus egy társadalomban a hatalom és a nép által értéknek tartott dolgok megítélésében? Miként jelenik meg az egyetértés és indukál-e új folyamatokat, változásokat?

Munkám során nem törekszem a természetjog fogalmának boncolgatására, hiszen azt. A természetjogként elsősorban *Ulpianus* „*Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit*”¹⁰ – fogalmát, valamint *Ciceró* gondolatait – mely szerint a természetjog a lét emberek véleményétől független, a helyes értelmén alapuló belső ösztönzése¹¹ – fogadom el. *Ciceró* ráadásul egyesít három lehetséges természetjog-felfogást: mint a természet, mint az ész, és mint Isten törvényét.¹² Másodsorban pedig *Aquinói Szent Tamás* megállapításait veszem

⁹ Wolfgang WALDSTEIN: *Ins Herz geschrieben: Das Naturrecht als Fundament einer menschlichen Gesellschaft*. Sankt Ulrich Verlag, Augsburg, 2010. címlap

¹⁰ DIG. 1.1.1.3 ULPIANUS 1 inst. „*Természetjog, amelyre a természet minden élőlényt megtanított.*”

¹¹ FRIVALDSZKY János: *Természetjog*. Szent István Társulat, Bp. 2001. 42–45.

¹² Uo.

figyelembe. Meghatározása alapján a természetjog egy „szokás”¹³ melynek első és legfontosabb jogelve – amelyre az összes többi szabálya is épül – a „*good is to be done and pursued, and evil is to be avoided.*”¹⁴ A természeti törvény az isteni törvényből, rendből ered, annak a világban történő megnyilvánulása,¹⁵ - kérdés abból mennyi jelenik meg egy társadalomban, vagyis mennyit tudunk belőle felismerni és eszerint cselekedni. Ugyanakkor „[...] megállapítható, hogy a *természeti törvény erkölcsi törvény* is egyben. A leggyakoribb vád [ezért] a TOMista jogi és erkölcsi tanokkal szemben az szokott lenni, hogy ezen eszmerendszer a jogot feloldja az erkölcsben, az etikát pedig ugyanakkor eljogiasítja.”¹⁶

Ennek tudatában, a következőkben a fentiekben említett tárgykör részletezettségéhez kívánok hozzájárulni.

¹³ *Habit* – St. Thomas AQUINAS: *Summa Theologica*. I-II, q. 94, a. 1.

¹⁴ A jót tenni kell és törekedni rá, a rosszat pedig elkerülni. Uo. a.2.

¹⁵ FRIVALDSZKY (2001) i. m. 116.

¹⁶ Uo. 138.

II. „DASS NIE EINE MUTTER MEHR IHREN SOHN BEWEINT”¹⁷

Vizsgálódásaim kiindulópontját az ún. *Mauerschützenfälle*, a fallövész-perek jelentik. Hogy lássuk, mit takarhat ez a kifejezés, elemeire kell bontanunk. *Mauer*, *Schützen*, és *Fälle*. A Mauerhez hasonló szóalakkal bír a latin 'murus', mely szintén (város)falat jelent. A Schützen lövészeket jelent, katonai szakkifejezés a *schützen* – véd, óv ige jelentésével párhuzamosítható. *A der Fall*, '-e többbétegű szó, jelentése itt 'eset'.¹⁸

A teljes szó maga magyarul körülbelül falpereket, fallövész-pereket jelent.¹⁹ Álláspontom szerint ezek az összetett szavak csakis a sajátos német jelentéskörnyezetükben értelmezhetők-értelmezendők. Ha tehát ennek megfelelően összerakjuk a három elemet, akkor egy kvázi meghatározást kapunk: A [Berlini] Falnál szolgálatot teljesítő katonák²⁰ által elkövetett, jogi vonatkozással és következményekkel bíró cselekvések. Ezek miatt indultak a büntetőjogi eljárások – a *Mauerschützenprozesse* – az elkövetési magatartást megvalósító *Grenzschützen*²¹ ellen.

A következőkben szeretnék választ keresni arra a kérdésre, hogy miért lettek ezek az átlagos határőrök *Todesschützenné*.²² Mi kell ahhoz, hogy egy adott kor törvényei szerint egy magatartás még teljesen jogszerű (ha nem is elfogadott) legyen, míg az elkövetkezők már furcsa szemmel, netán rosszállva nézzenek rá. Nem kell több száz vagy ezer év ahhoz, hogy egy ilyen mindent megmozgató és átrendező változás meginduljon. Intenzitásukban és látványossági elemeikben ezek természetesen különböznek. Ha ilyen gondolkodásbéli és gyökeres változásról beszélünk, jobban tesszük, ha a 'rendszervált(oz)ás' kifejezés helyett inkább a német megfelelőjét, a *Wende* szót használjuk, mely mélyreható fordulatot, fordulópontot jelent.

A Mauerschützenfälle-t alapul véve felmerülnek bizonyos kérdések, melyek végső soron a és az I. fejezetben felvetett problematikához vezetnek vissza, s a témakör mibenlétének kutatásához és jobb megértéséhez szolgáltatnak adalékokat.

¹⁷ A Német Demokratikus Köztársaság himnusza II. versszakának utolsó sorára utal: *Soha többé ne sirassa egy anya sem a fiát...*

¹⁸ Vö. angol case.

¹⁹ GYÖRGYI Dóra: *A berlini falnál elkövetett emberölési cselekmények büntethetősége egy jogállamban*. OTKA és Ph.D évközi dolgozat, 1997 2.

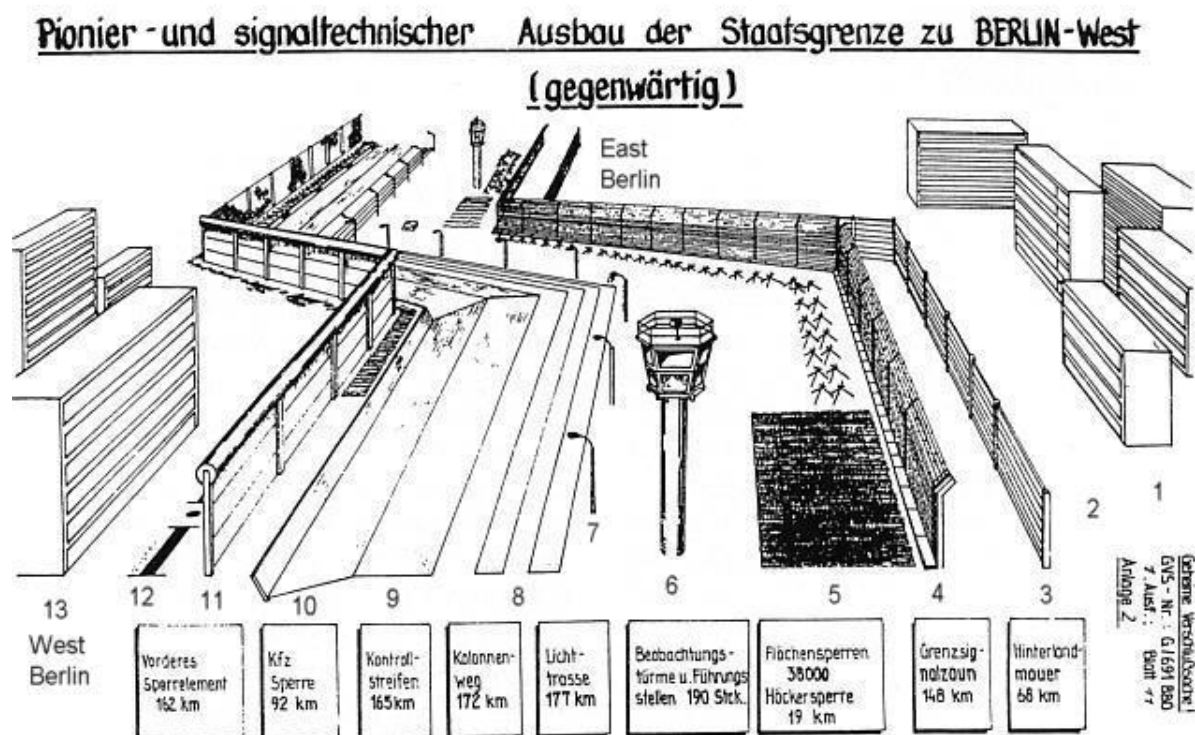
²⁰ Mivel a Határőrség 1961. 09. 15-én beolvadt (Grenztruppen) a *Nationale Volksarmee*-ba (Nemzeti Néphadsereg (NVA), az NDK fegyveres védelmi ereje)

²¹ Határőr katona.

²² Konkrétan gyilkost jelent, aki valakit agyonlő.

II.1. A Berli Fal

1. ábra – Határvédelmi létesítmény vagy karantén? NSZK-NDK államhatár Berlinben.

Forrás: berliner-mauer-gedenkstaette.de

A határsáv lakóinak mindennapjait számtalan intézkedéssel keserítették meg. Több ezer, az állampárt számára kényelmetlenné vagy gyanússá vált lakost telepítettek ki kényszert alkalmazva a határterületről. Amikortól a nyugatra utazást engedélyhez kötötték, az engedély nélkül kiutazókat és a hosszabb ideig az NSZK-ban tartózkodni vágyókat egyre növekvő mértékben kriminalizálták. A belső német határt akadályrendszerrel látták el, ennek feladata lett volna az amúgy veszélytelen és titokban végrehajtott határátkeléseket ellehetetleníteni. Ebben az időben (1952) még nyitva állt az út Berlinen keresztül, bár ez is veszélyes volt a városból kivezető utak intenzív ellenőrzése, megfigyelése miatt (, mely szűrőkön a menekülőknél fenn kellett volna akadniuk).

„Határőrségünk a Német Demokratikus Köztársaság népével egyetemben legyőzhetetlen gátja háborúnak és imperializmusnak.”²³ Minden adott volt tehát a színjátékhoz. 1961. augusztus 24-én aztán felgördült a függöny és lehullt a lepel: egy 24 éves

²³ *Damals bei der NVA. DVD 1, 5. Jahrestag des Mauerbaus 8 (1966. 3 Min.)*

férfit lőttek le a határőrök a Humboldt-Hafennél. Ő volt az első halálos áldozat a Falnál²⁴ játszódó tragédiában.

1946. és 1989. november 9-e között az NSZK-NDK határon erőszak alkalmazásának következtében összesen kettőszázhetven bizonyíthatóan halálos eset történt.²⁵ „*Wer unsere Grenze nicht respektiert, der bekommt die Kugel zu spüren*”²⁶ – fogalmazódott meg az NDK-határrezsím cinikus elve.

Ennek megfelelően többször került sor a lőfegyverek alkalmazására, így a Fal megléte rengeteg életet követelt.

II.2. AZ ÁLDOZATOK

Érdemes tisztázni, ki számít a „berlini fal halálos áldozatai” közé. *Hans-Hermann Hertle* és *Maria Nooke* tanulmányukban²⁷ definiálják ennek a kritériumait: A haláleset legyen mind ok-okozatilag és mind területileg bizonyíthatóan összefüggésben egy menekülési cselekménnyel, vagy egy – a határőrszerv által a határon mint a tett helyszínén – direkt módon vagy közvetetten okozott tevéssel, illetve mulasztással. Magyarán vagy adottak egy menekülési magatartás keretei, vagy pedig a halálesemény térben és időben a határlétesítményhez köthető.

Teljesen mindegy, hogy a halál fegyver vagy baleset által, az akadályrendszeren, a halásávban, vagy akár kórházba szállítás közben, esetleg évekkel később következett be. Hertle és Nooke ugyanakkor hozzáveszik azon eseteket is, amelyekben az idegenkezűség nem volt bizonyítható,²⁸ így a bűnüldöző hatóság nem is vette számba őket.

²⁴ A berlini falra, mint speciális határlétesítményre hivatkozva, a kiemelés miatt használom végig nagy kezdőbetűvel a 'fal' szót.

²⁵ Hansgeorg BRÄUTIGAM: *Die Toten an der Berliner Mauer und an der innerdeutschen Grenze und die bundesdeutsche Justiz Versuch einer Bilanz*. Deutschland Archiv 37/2004. 969-976.

²⁶ Heinz HOFFMANN, *General der Volksarmee* nyilatkozata keletnémet tisztek előtt, 1961-ből. Magyarul kb. annyit tesz: „Aki nem tudja, hol a határ, az golyót kap, hogy érezze.” Damals bei der NVA i.m.

²⁷ Hans-Hermann HERTLE - Maria NOOKE: *Die Todesopfer an der Berliner Mauer 1961-1989: Ergebnisse des Forschungsprojektes des Zentrums für Zeithistorische Forschung Potsdam und der Stiftung Berliner Mauer Potsdam*, Berlin, 2013 (aktualisiert) 1–2. Bővebben: Hans-Hermann HERTLE - Maria NOOKE: *Die Todesopfer an der Berliner Mauer 1961–1989. Ein biographisches Handbuch*. Ch. Links, Berlin, 2009.

²⁸ HERTLE - NOOKE (2013) i.m. 2.

II.3. „HELFT MIR DOCH!”²⁹ – PETER FECHTER

II.3.1. Bevezető

Miért emelendő ki egy építőmunkás-fiú esete? Mint oly sokan, *Peter Fechter* is csak egyszerű menekültként vagy – a másik oldalról nézve – a sokadik törvénszegőként lett volna „elkönyvelve”, ha sikerül megvalósítania a menekülését Nyugat-Berlin felé. Habár áldozatul esett a gyakran emlegetett ’szocialista törvényességnek’,³⁰ de a marxista-leninista rezsim³¹ ezzel a saját sírját kezdte el ásni. (Hiszen ez a különösen tragikus haláleset Fechter a Berlini Falnál elhunyt áldozatok jelképes alakjává tette,³² részben a kegyetlen elbánásnak és erkölcsileg nem igazolható mulasztásnak köszönhetően, részben pedig – előbbiekből is kifolyólag – a hatalmas sajtóvisszhang és az emberek felháborodása miatt.)

II.3.2. Peter Fechter halálesete különböző perspektívákból

II.3.2.1. A nyugat-berlini rendőrség Peter Fechter meneküléséről és haláláról³³

A 2271. számon, 1962. 8. 17-én megfogalmazott rádiójelentés iránti kérvény szerint határincidens (*Grenzzwischenfall*), lövöldözés történt, a cselekmény helyszínéül a *Markgrafenstraße* és a *Zimmerstraße* szolgált.

A 14 óra 33 perckor, telefonvonalon, az A17-es sávban tartózkodó őr által tett köztes jelentés szerint a *Charlottenstraße* közelében, a *Zimmerstraßen*, két fiatal mászott fel a Falra. Egyiküknek sikerült a nyugatnémet zónába szöknie, a másik holléte ismeretlen. Ekkor „a járókelők közölték, hogy egy személy holtan fekszik a Fal tövében, a szovjet megszállási zónában” (SBS).³⁴ Egy *Zimmerstraßen* található romos épület első emeletéről *Vopók*³⁵

²⁹ P. Fechter utolsó szavai. Lars-Broder KEIL – Sven Felix KELLERHOFF: *Mord an der Mauer - Der Fall Peter Fechter*. Berliner Morgenpost, 2012.

³⁰ *Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik* vom 06. April 1968, Abschnitt 2, Kapitel 1, Artikel 19, valamint Abschnitt IV, Artikel 86.

Igaz, hogy a *sozialistische Gesetzlichkeit*, mint az alkotmányosság biztosítója, az NDK 1968-as Alkotmányában jelenik meg először, de végigkövethető a marxista-leninista politikai és jogi gondolkodásban. *Hilde Benjamin* ((NDK-igazságügyminiszter (1953–1967), az 1954-es SED (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – Németország Szocialista Egységpártja) Pártnap résztvevője) szerint e fogalom alapja a „törvények következetes megtartásának és osztálytudatos alkalmazásának egysége” („Einheit von strikter Einhaltung der Gesetze und Parteilichkeit (ld. orosz *партийный*) ihrer Anwendung”) Ld. Michael STOLLEIS: *Sozialistische Gesetzlichkeit. Staats- und Verwaltungsrechtswissenschaft in der DDR*. München, C. H. Beck Verlag, 2009. 30.

³¹ Uo. ld. Abschnitt 1, Kapitel 1, Artikel 1.

³² Gedenkort 'Peter Fechter' berlin.de

³³ FUNKMELDUNG DER WEST-BERLINER POLIZEI. chronik-der-mauer.de

³⁴ Sowjetischer Besatzungssektor (SBS), vagy SBZ (sowjetische Besatzungszone), későbbi nevén a Német Demokratikus Köztársaság (Deutsche Demokratische Republik - DDR).

³⁵ *Die Vopo: Volkspolizei* (az NDK rendőrsége), de használták *der Volkspolizist,-en* („népi rendőr”) értelemben is. Ld. duden.de Érdekességgéppen megemlítendő, hogy a *Kurzwortforschung*, azaz a rövidítések szóalkotásának vizsgálata a német nyelvészetben már önálló diszciplína. Nyilvánvalóan egy ilyen tudományág csak akkor és

nyitottak tüzet. A szolgálatot teljesítő nyugatnémet rendőr 15 óra 27 perckor zárójelentésében a következőket jegyzi meg: „A Fal tövében fekvő személyt a *Grepo*³⁶ elszállította. (...) A Vopók által leadott lövések nem értek nyugat-berlini területet.”

A berlini (nyugatnémet) rendőrkapitányság híradástechnikai hivatala lesugározta, hogy menekülési kísérlet miatt löfegyverhasználatra került sor a (keletnémet) határőrség részéről. A rádióadás szerint két férfi személy a Falat megmászva menekülést kísérelt meg a szovjet megszállási övezetből Nyugat-Berlin irányába. Egyiküknek sikerült a cselekmény. A másik személyt falmászás közben a határőrség géppisztolytüze eltalálta, így visszaesett a szovjet zónába. A nyugat-berlini erőknek és a riasztott Német Vöröskeresztnek a súlyosan megsebesült személy elszállítására nem volt lehetősége.³⁷

II.3.2.2. A keletnémet 1. határőr dandár parancsnokának jelentése³⁸

A beszámoló szerint 1962. augusztus 17-én 14 óra 15 perc körül egy férfi személy a Zimmerstraße-Charlottenstraßen sikeresen „tört át”³⁹ a határlétesítményeken a „demokratikus Berlinből”⁴⁰ Nyugat-Berlin irányába.

A IV. határőr különítmény⁴¹ vizsgálócsoportja szerint a következők történtek: 12 óra tájáán két munkaruhás férfi haladt végig a *Krausenstraße* irányából a *Schützenstraßen*, a *Friedrichstraße* irányába. A 3-as őrszem megfigyelte, hogy e két személy a Charlottenstraße és a Schützenstraße sarkán⁴² kb. tizenöt percen át az államhatárt figyelve várakozott. A járőr utasítást kapott, hogy igazoltassa őket. Ez nem vezetett eredményre, ugyanis mindkét személy betért limonádét inni a sarkon álló zöldségeshez...

(A jelentésből nem derül ki az ok, hogy ilyen esetben miért lehetett sikertelen egy ellenőrzés. Talán az igazoltatási jogkör túllépésének számított volna a „demokratikus” NDK-ban? Ha igen, akkor enyhe abszurdummal nézünk szembe: „Könnyedén” lelőnek valakit, mert határt sért, de az igazoltatást már nem hajtják végre egy zöldségesnél. Paranoid feltevés, ám a határőrök esetleg tudat alatt, illetve az eddigi tapasztalataik alapján számíthattak arra, hogy ez a két férfi később úgyis megkísérel végrehajtani valamilyen menekülési cselekményt.)

csak ott alakul ki, amikor és ahol a szóképzés ily módozatának hagyománya van. Tudnivaló, hogy ilyenekben pedig a német nyelv mindig is bővelkedett. Ld. VINCZE Katalin: *A német „Kurzwort” és magyar megfelelői: A rövidítés mint szóalkotási mód a német és a magyar nyelvben.* nydi.btk.pte.hu

³⁶ Itt: Die Grenzpolizei, valamint der Grenzpolizist,-en (határőrség, határőr) rövidítve.

³⁷ chronik-der-mauer.de

³⁸ BERICHT DES KOMMANDEURS DER 1. GRENZBRIGADE: chronik-der-mauer.de

³⁹ der Grenzdurchbruch

⁴⁰ Uo.

⁴¹ die Grenzabteilung

⁴² Kétsaroknyira a híres Checkpoint Charlie ellenőrzőponttól.

14 óra 15 perc táján a határőrök egy férfira lettek figyelmesek, aki az első drótakadályon átlendülve az azt követő tíz méter széles sávon keresztülrohant. Két-három méterrel lemaradva egy másik követte. *Unteroffizier*⁴³ F., a 4. őrposzt vezetője, azonnal tüzet nyitott rájuk, kb. 40-50 méter távolságról. A jelentés szerint összesen tizenhét lövést adott le, míg a másik őrszem hetet.

A 3. járőr, *Feldwebel*⁴⁴ S. és *Gefreiter*⁴⁵ B., a lövéseket meghallván, a helyszínre siettek. A *Postenführer*⁴⁶ (Feldwebel S.) azonnal észrevette a határsértőket, és az autókadályoktól az őrhelyére futott, mert a tíz méteres földszáv az ő tűzterülete volt. Futásban elkiáltotta magát: „Állj, megállni! Határőrség!”, majd leadott egy rövid figyelmeztető lövéssorozatot. A 4. őrhelyről eközben továbbra is lőttek, így a 3. járőr kénytelen volt fedezékbe vonulni.

A 3. járőr vezetője az Fal menti árokba ugrott és célzott lövéseket adott le a második határsértőre. Az első személyre, aki ebben az időpontban már a Falon tartózkodott, a *Postenführer* nem lőhetett, hiszen a lövedékek a Springer-konzern (Nyugat-Berlin) felé szállhattak volna. A második személyt a Falra felugrás közben érte a golyó, lecsúszott, majd egy faltámaszték mögé került, ahol az örök már nem láthatták. Közben a *Postenführer* a Fal menti árokban előrefutott, előnyösebb lőpozíciót keresve. A 4. őrposztról több sorozatot is leadtak a személyre, aki erre a Fal mellett összeesett és segítségért kezdett kiáltozni.

A *Postenführer* (3. egység) figyelemmel tartotta a Falat és észrevette, hogy a *Duepo*⁴⁷ és civil személyek azzal a céllal, hogy a határsértőnek segítsenek, létrákat hoztak a Falhoz. Az eltalált személyt a létrán állók lefényképezték. *Gefreiter* S., a 4. őrposzt tagja a nyugati oldalon megfigyelt egy mentőkocsit, mely a határnál rövid időre megállt, majd hamarosan elrobogott.

Rögtön az esemény után a nyugat-berlini részen egy nagyobb létszámú (kb. 2-300 fős) tömeg gyűlt össze. Az emberek az NDK határvédelmi erőit szidalmazták, valamint a *Duepótól* követelték, hogy lőjenek. Később biztosították a „határáttörés” helyszínét, 14 óra 50 perckor pedig beérkezett a vizsgálócsoport is, mely megszervezte a helyszín közvetlen biztosítását. A Zimmerstraße 72-74. szám alatti romok ablakaiból ködfüggönyt fejlesztettek,

⁴³ Tizedes.

⁴⁴ Őrmester.

⁴⁵ A Nato-rang kódok szerint a *Gefreiter* kb. a magyar őrszemnek feleltethető meg. Ld. wikipedia.org

⁴⁶ Járőr vezetője; őrszemvezető.

⁴⁷ die *Duepo*: *Duensing-Polizei*, a nyugat-berlini rendőrség keletnémet neve, Erich Duensing berlini rendőrkapitányról ((1962-1967) a Leberwurst-Prinzip mint tüntetés-felosztási mód ötletgazdája (bővebben ld. Der Spiegel 25/1967 *Knüppel frei.*) elnevezve.

melynek takarásában a határvédelem két „elvtársa”⁴⁸ a sérültet a határsávból kihozta, majd egy parancsnoki kocsival a sérültet kb. 15 óra 10 perckor a Néprendőrség Kórházába⁴⁹ szállította. 17 órakor a kórházi illetékesek hívásra közölték, hogy a sérült személy elhunyt.

Érdemes megjegyezni, hogy *Roman Grafe* szerint a három, lövéseket leadó határőrből egy tudatosan mellélőtt.⁵⁰ Amennyit már abban a pillanatban ésszerűen döntve meg tudott tenni, talán megtett. Más kérdés, hogy ez egyáltalán nem volt elég a haláleset elkerüléséhez, hiszen nem csak tőle függött a teljes esemény megtörténe. Mindenesre ezek szerint nem állt szándékában embert ölni.

A keletnémet jelentés következetesen határsértőkként nevezi meg Peter Fechttert és társát. A következőkben vizsgálat tárgya lesz a határsértés NDK Büntető Törvénykönyv (továbbiakban: NDK Btk.) által megállapított tényállása.

⁴⁸ Der Genosse,-n

⁴⁹ VP-Krankenhaus

⁵⁰ Roman GRAFE: Die Grenztruppen der DDR. In: Hans EHLERT – Mathias ROGG: Militär, Staat und Gesellschaft in der DDR. Christoph Links Verlag – LinksDruck GmbH, 2004. 340.

2. ábra – A fénykép, mely megrázta a világot: Peter Fechttert kihozzák a halálsávból. Ekkor még élt. A kép készültekor a Todesschützen már nem voltak jelen.

Foto: Wolfgang Bera/DPA

Forrás: tagesspiegel.de

II.3.2.3. A megszálló hatalom katonáinak reakciója

Wolfgang Bera sajtófotós egy létrán állt és figyelte végig esetet, megörökítve azt (2. ábra). Előtte lövések dördültek, Bera visszahőkölt, aztán egy zimmerstraßei romos ingatlanhoz rohant és látta, amint a keleti részen egy idős asszony egy negyedik emeleti ablakból a halálsávra mutat. A Fal téglából készült nyugati oldalához ment, a szögesdróttekercsre felkapaszkodva pedig egy vértócsában fekvő fiatal férfit pillantott meg. Újra leereszkedett és a Checkpoint Charlien tartózkodó USA-katonáknak a segítségét kérte. Ám azok csak a vállukat vonogatták: „Nicht unser Bier.”⁵¹ Örökkévalóságnak tűnt a várakozás, amíg aztán ötven perccel később a keletnémet határőrök a súlyosan sérült Fechttert el nem vitték.⁵²

Reálpolitikai, praktikus okokból és az értelmi-tudati oldalról nézve teljesen érthető az amerikai katonák viselkedése. Igazságtalannak tűnő – és valóban ilyen –, az érzelmi oldalról elfogadhatatlan helyzet állt elő. De mint oly sokszor, nem mertek kockáztatni, hiszen annak akár nemcsak számukra, de globálisan is súlyos következményei lehettek volna. A II.

⁵¹ Kb. „Semmi közünk hozzá.” (A nyelvi félreértés elkerülése végett: nem a sörrel, hanem a Birne szó (körte) dialektusbeli válfajáról van szó!)

⁵² CHRISTOPH STOLLOWSKY: *Peter Fechter im Sterben – ein Foto und seine Geschichte*. Der Tagesspiegel, 2012.

világháború emléke még nem halványodott el az emberekben. Felfedezhető azonban egy párhuzamos szál az 1956-os forradalommal kapcsolatban is: az érdektelenség, vagyis inkább a számító, de hosszútávú önös érdek, amelyet *John Foster Dulles* fejezett ki 1956. október 27-én *Dallasban*:⁵³ akkor Magyarországra nem tekintettek „potenciális (katonai) szövetségesként”, jelen helyzetben pedig Peter Fechter sem „érdemelt” segítségnyújtást.

A Bera fotóján (2. ábra) látható három katona és a népi rendőr sorsáról keveset tudunk. Csak egyikük, *Heinz Schäfer* (2. ábra, balra fent, tányérsapkában) lépett 2001-ben a nyilvánosság elé és megpróbálkozott a segítségnyújtás elmulasztásának relativizálásával. Szerinte inkább a szervezatlenség vezetett a késlekedéshez, mivel először a Zimmerstraßéra kellett mennie. Addig az öröknek várniuk kellett, mert az ő parancsa nélkül nem léphettek volna be a határsávba.⁵⁴

Peter Fechter halála a keleti oldalról is dokumentáltatott, *Dieter Breitenborn* újságíró által. Az ő képeit elkobozták és csak a Wende után kerültek nyilvánosságra.⁵⁵

II.3.2.4. A berliniek reakciói

Peter Fechter húga erős kritikát fogalmazott meg a jogszolgáltatással és az eljáró intézménnyel szemben:⁵⁶ Szerinte még mindig nem történt meg a felelősségre vonás.⁵⁷ Hogy miért nem fordult az ügyészséghez, mely bíróságra vinné az ügyet? Nem bízott a jogszolgáltatásban, biztosan elutasították volna a feljelentést. „A főügyészségen, ha jobban megnézzük, például még mindig ugyanazok a régi emberek ülnek!”⁵⁸

A fültanúk közül sokan csak Fechter segélykiáltását hallották: „*So helft mir doch, helft mir doch!*”⁵⁹ Majd csak a nyöszörgést, végül semmit. Senki nem segített neki – beleértve az NDK-s határőröket, a nyugatnémet rendőrséget, de még a Checkpoint Charlienál álló amerikai⁶⁰ katonákat. Düh forrt az emberekben, szelep után kutatva, ahonnét kiáramolhatott: a „Gyilkosok!” kiáltozás egyre gyakrabban hallatszott át keletre.⁶¹

⁵³FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES. 1955-57, vol. XXV. Washington D.C., Government Printing Office 1990. 318.

⁵⁴ Stollowsky: i.m.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Kontraste-ARD (1990) i. m.

⁵⁷ Uo. Hasonló megnyilatkozások a hazai politikában is megfigyelhetők. A párhuzam oka vélhetőleg az, hogy az ún. keleti blokk tagja volt hazánk és az NDK is, így a rendszerváltásig bizonyos kényes viszonyok miatt meglehetősen nagy energiák gyülemltek fel a társadalomban, melyek egy része máig nem került le- vagy elvezetésre.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Kb. „Segítsetek már!”

⁶⁰ (USA)

⁶¹ KEIL –KELLERHOFF: i.m.

A média kiemelten foglalkozott az eseménnyel, a *Welt* „Flüchtling niedergeschossen und sterbend liegengelassen”, míg a *BZ* „Mord an der Mauer” főcímmel hozta le másnap a történeteket. Ennek hatására is kb. 500 nyugat-berlini tiltakozott hangos „Mörder, Mörder!” jelszóval. 17 óra felé többszáz fős tömeg tartóztatta fel és rongálta meg a Tiergartenben lévő emlékhelyre a szovjet őrsváltást szállító autóbust.⁶²

A rendőrség ezeket az eseményeket nem tudta megakadályozni. Az indulatok túlfűtöttségét kitűnően jellemzi, hogy egy „könnygázgránát-párbaj” is kialakult a kövekkel rájuk támadó tüntetők ellen könnygázgránátokkal és vízágyúval „védekező” DDR-Grenztruppen és a határon „átpotyogott” gránátokat visszadobáló nyugatnémet rendőrök között.⁶³

Később a harag a nyugati védelmi szervekre is ráirányult, *Willy Brandt* berlini polgármester pedig hiába próbálta szavakkal nyugtatni a *Schöneberger Rathaus* előtt tiltakozó ötezer embert; azok hangos „Handeln, handeln!”⁶⁴ és „Das Maß ist voll!”⁶⁵ közbekiabálásokkal zavarták. A tiltakozásból végül is menet formálódott, kb. húszezer fő, akik a *Kurfürstendamm* vonultak végig.⁶⁶

Több indulatosabb, dühösebb megnyilvánulás is történt, néhány nyugat-berlini lakos például *Albert Watson* tábornokot, Berlin amerikai városparancsnokát jelentette fel *segítségnyújtás halált okozó elmulasztása* miatt, többen az amerikai katonákat ököllel fenyegették meg, kifütyülték őket, kövel dobálták meg Jeepjeiket. Fegyvereket követeltek Brandttól, hogy megrohamozhassák a Falat. Ez már sok volt a városvezetésnek. Utasították a rendőrséget, hogy keményen fellépve, vízágyút-gumibotot is készenlétbe helyezve, zárja le 100 méter szélességben a tett helyszínének területét.⁶⁷

Így aztán augusztus 21-én az élet visszatért a rendes kerékvágásba. A jelszavak megváltoztak, alábbhagyott a nyugatellenes hangulat: „Demonstriert gegen KZ-Wächter, nicht gegen Polizisten und Amerikaner!” – írták transzparenszeikre. Olyan hirtelen változott meg a hangulat, „mint amikor valaki megnyom egy kapcsolót”. Az NSZK szenátusa szerint „a néplelket hagyni kell forrongani, de nem szabad hagyni, hogy túlforrja magát.” Kitűnő megfogalmazása a ’panem et circensis’- nek! Ekkor már Brandt és helyettese, *Franz Amrehn* is megértésüket fejezték ki a „randalírozók” felé. Brandt ugyanis tisztában volt vele, hogy a ’status quo’ fenntartása érdekében nem szabad Moszkvának ürügyet szolgáltatnia a

⁶² Uo.

⁶³ Uo.

⁶⁴ „Tetteket, tetteket!”

⁶⁵ „Betelt a pohár!”

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

beavatkozásra. Ám tudta azt is, miként ingassa meg az Adenauer (CDU) - kormányt: követelte, hogy vigyék az esetet az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága elé. A kormány ugyanis nem tudott volna olyan szankciókat kicsikarni, amelyeket az NDK megérezhetett volna. Brandt azt is kijelentette: „A város java fontosabb, mint mint a Fal elleni gyűlölet. A Falnak pusztulnia kell, de addig Berlinnek muszáj együtt élnie vele.” – Az *enyhülési politika*⁶⁸ ideje – egy emberélet elvételének köszönhetően– megkezdődött.⁶⁹

II.3.2.5. A berlini Landgericht⁷⁰ ítélete Peter Fechter ügyében⁷¹

A bíróság megállapította, hogy a vádlottak bűnösök emberölés kísérletével cselekményegységben elkövetett emberölés büntetében. Walter Rolf F.-et 1 év 9 hónap szabadságvesztésre, Erich Richard S.-et pedig 1 év 8 hónap fiatalkorúakra kiszabható szabadságvesztésre⁷² ítélte. A bíróság az ítélet végrehajtását próbaidőre felfüggesztette, valamint az elítélteket az eljárás és a magánvádló perrel kapcsolatos költségeinek viselésére kötelezte.⁷³ A bíróság a főcselekményből nem tudta megítélni, hogy ki adta le a halált okozó lövést. A vádlottak tette jogellenesnek minősítettett, de a bíróság indokolása szerint az akciót nem célzottan és szándékosan hajtotta végre a keleti oldal. Ennek okait a szervezetlenségben és a felkészületlenségben látta, a 10 méteres sávba a határőrök engedély nélkül pedig nem léphettek be.⁷⁴ Ez a fejtegetés gyakorlatilag megegyezik a Schäfer százados által kifejtettekkel, a társadalmi várakozásokkal és gondolatokkal ellentétben. A bíróság indokolása álláspontom szerint tarthatatlan, hiszen célzottan ez volt a pártidiktatúra programja, mely alapvetően kriminalizálta a menekülni vágyókat.

⁶⁸ die Entspannungspolitik – uo.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ A négy szintű német bírósági rendszerben a 2. szint, „A törvényszék német szaknyelvi megfelelője...” – ld. CSERBA Andrea: *A bíróságok, valamint a bírósági szervezet bemutatása és megnevezésük a német jogi szaknyelvben*. jogiforum.hu

⁷¹ Itt forrásként: „StA Berlin, Az. 27 Js 83/90, Bd. 6, Bl. 120a-g; auszugsweise dokumentiert in: Klaus MARXEN–Gerhard WERLE u.a. (Hg.), *Strafjustiz und DDR-Unrecht, Bd. 2/1. Teilband: Gewalttaten an der deutsch-deutschen Grenze, Berlin 2002*, 239-248.”

⁷² Jugendstrafe, uo.

⁷³ Uo.

⁷⁴ Uo.

II.4. A SZÍNJÁTÉK ÉS SZEREPLŐI

3. ábra - Felelősség-piramis

Forrás: erkolcstan.hu ©Andreas Rulle

Györgyi Dóra fejti ki a következőket:⁷⁵

- „1.) Az NDK aláírta az 1966-os *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát*, amelyet azonban elfelejtett beilleszteni az alkotmányban foglalt eljárás szerint a belső jogába.
- 2.) Az NDK egykori alkotmányában ugyan az alapjogok között szerepelt a polgárok személyisége és szabadsága sérthetetlenségének az elve, de nem szerepelt kifejezetten az élet és testi épség védelme.
- 3.) 1979-ben megalkotják az *útlevelelről szóló törvényt*, amelytulajdonképpen általános kiutazási tilalmat vezet be.”

Fentiek alapján kijelenthető, hogy bár a *ius immigrandi* mint a szabadság megnyilvánulása alapjogként funkcionál, az NDK-ban ennek ellenére egyenesen jogfosztó állapot lépett „érvénybe” az útlevelelről szóló törvénnyel. Ez az állapot a *Schießbefehle*⁷⁶ és az 1982-es *Határtörvény* elveivel kiegészülve azután teljes, állami szintre emelt és formálisan igazolt

⁷⁵ GYÖRGYI: i.m. 2–3.

⁷⁶ Tűzparancs, löparancs.

jogtalanságot eredményezett. Szinte börtönné vált az NDK, amelyből úgyis mindenki „kifelé”⁷⁷ igyekezett. Ennek a „börtönnek” természetesen voltak „őrei” is, másképpen nem működött volna.

II.4.1. A NVA katonáinak esküjéről

Milyen releváns elemeket tartalmazott ez az eskü? Miben tért el egy jogállam védelmi erejének esküjétől?

A katonák megesküdték, hogy az NDK-t a munkás-paraszt kormány parancsára minden ellenségtől megóvják és NVA-katonaként mindig készen állnak, hogy a szocializmust szintén minden ellenségtől megvédik. Az előjáróknak tanúsított feltétlen engedelmisséggel és a határozott parancsvégrehajtással még alapvetően nem lenne hiba, feltéve, ha nem rosszra, erőszakra használják fel őket. Az eskü szerint mindig és mindenhol őrzik az NDK és az NVA becsületét – de ha megszegik esküjüket, a köztársaság törvényeinek szigorú büntetése és a dolgozó nép megvetése fogja őket sújtani.”⁷⁸

Az esküt értelmezve és a megtörtént eseményekhez „igazítva” kijelenthetjük, hogy ezek szerint – mivel léteztek *Schießbefehle*, tűzparancsok, melyeket aztán kiviteleztek is szép számban – az SED-rezsim a saját állampolgáraitra fenyegetésképpen, ellenségként tekintett.⁷⁹ A parancsokat megkapták, így „védelmezni” is szükséges volt a „törvénszegő” és „határsértő” állampolgárokkal szemben a párturalmat. Amennyiben ilyen cselekedetekkel az NDK becsületét védték, akkor az nem létező becsület, hanem becsstelenség volt – tehát az esküszegésre előírt szankció sem sújthatta az elkövetőt: magyarán büntetlenek maradtak. Ha viszont tényleg létezett e becsület, akkor egyenesen elmulasztották a kötelességszegők felelősségre vonását. Tehát mindkét esetben egy „logikai bukfenc” áll elő, leszámítva természetesen a nép általi megvetés fogalmát, amely igenis létezett mind a Wende előtt, mind azután.

⁷⁷ Ha a keletnémet humort meg akarjuk érteni, gondoljunk mindig arra, hogy ezek a viccek egy célzattól születtek: minél előbb elhagyni az NDK-t, de legalábbis a diktatórikus berendezkedést.

⁷⁸ Bővebben: Toralf RUMMLER: *Die Gewalttaten an der deutsch-deutschen Grenze vor Gericht*. Berlin Verlag - Arno Spitz, Berlin, 2000.

⁷⁹ Vö. „10 millió fasiszta országa” – kijelentés, melyet Rákosi Mátyáshoz kötnek. Konkrét forrást erre nem találtam, de úgy vélem, maga a „közszájon forgó” párhuzam megállja a helyét.

II.4.2. „Majd az utolsó oltsa le a villanyt!”

Az ún. *köztársasági menekülés*⁸⁰ az NDK-ból való menekülést, szökést jelentette.⁸¹ Először 1967-ben jelent meg fogalomként a *Duden*⁸² szótárában. Törvényi tényállását és tartalmát az *NDK Btk. (DDR StGB.)* 213. § állapítja meg. „Alapesetét tekintve vétség, minősített esetét tekintve pedig bűntett. [...] tényállása szerint 1-8 évig büntetendők azok, akik a tiltott határátlépés súlyosabb esetét valósítják meg. Ez pedig akkor következik be, ha a cselekményt „veszélyes eszközzel vagy módon” követik el.”⁸³

II.4.3. Lőni vagy nem lőni? – A Schießbefehl

Gerhard Sälter szerint a nyilvánosság gyakran feltételezi, hogy maga *Walter Ulbricht* vagy *Erich Honecker* szignózott volna egy megfelelő parancsot, amely aztán egészen az NDK fennállásának végéig érvényben maradt. Ilyen értelemben persze nem létezett *Schießbefehl*. Ennek dacára a SED-vezetőségnek kifejezett politikai akarata és érdeke volt, hogy a keletnémet állampolgárok határátlépő próbálkozásai megghiúsuljanak. Minden, törvénytelenként értelmezett határátlépést megakadályozni – ez az akarat munkált az hatarakadályok telepítése során és az oly gyakorta változtatott rend- és határőrségi utasítások sorai között is.⁸⁴ Inkább pusztuljon a menekülő, mintsem a menekülés sikerüljön.⁸⁵ Érvényesült az „Előbb ütünk, aztán kérdezzük” – mentalitás, amely gyakran már a tisztképző iskolában is⁸⁶ kiképzőelvvé vált.

Már 1952-ben is – amikor a belső határvonalakat lezárták és a kelet-nyugat irányú utazásokat csak néhány hivatalos okból való határátkelésre korlátozták – számos parancs, utasítás és szolgálati szabályzat tartalmazott előírásokat a „határsértőkkel” szemben való lőfegyverhasználatról – írja *Sälter*.⁸⁷

Ezt mind technikailag – szögesdróttal, őrhelyekkel stb – mind pedig jogilag megpróbálták biztosítani. A modern, de jogállami rendvédelmi szervezetben – melyek nem hárítják át a felelősséget a szolgálatosok szándékára - ma is szabályozva van, mikor, hol és milyen körülmények között lehet lőfegyvert alkalmazni. A keletnémet szervek ettől két

⁸⁰ (Die) Republikflucht,“-e

⁸¹ duden.de

⁸² A *Konrad Duden* által 1880-ban alapított szótár- és nyelvtani kötetsorozat a német helyesírás bibliájának számít.

⁸³ GYÖRGYI: i.m. 2.

⁸⁴ *Gerhard SÄLTER: Zum „Schießbefehl” und dem Einsatz von Schußwaffen an der Berliner Mauer und der innerdeutschen Grenze.* berliner-mauer-gedenkstaette.de 1.

⁸⁵ „Besser der Flüchtling ist tot, als dass die Flucht gelingt.”

⁸⁶ „Nem baj, ha csak második a figyelmeztető lövés.” *Aufspüren, festnehmen, vernichten.* Der Spiegel 33/1990.

34

⁸⁷ SÄLTER: (2007) i. m. 1-2.

pontban eltértek: a menekülőket, mint bűnelkövetőket kriminalizálták: *határsértő, provokátor, bűnöző* lett belőlük. Másodszor: a menekülés megakadályozása az első helyen, minden egyéb más megfontolással szemben állt.⁸⁸

1961-ben a *101-es paranccsal* konkrétan kötelezték a határőröket a lőfegyver használatára. Csak 1989. április 3-4-én helyezte hatályon kívül a lőfegyver-használat a menekülés megakadályozásáról szóló rendeletet szóbeli parancsában *Streletz* keletnémet védelmi miniszter. Ugyanakkor kérdéses, hogy ez a szóbeli parancs egyáltalán eljutott-e minden határőrhez és mikor. Miként erről, a lőfegyver használatáról szóló rendelkezésekről sem volt mindig tudomásuk, nem kapták meg írásban, csak szóban közölték velük, hogy lőni kell...⁸⁹

II.4.4. DDR-Grenzgesetz

1982-ben a nyugati törvények mintájára megszületik a Határtörvény – és, mint Györgyi Dóra fogalmaz – „27. §- a lehetőséget teremt a fegyverhasználatra akkor, ha valaki büntettet követett el, és a menekülés más módon nem akadályozható meg.” Az NDK Btk. szerint büntett „minden olyan cselekmény, amely a társadalom jogait és érdekeit sérti, amely a szocialista igazságosságot „semmibe veszi”, és amely legalább 2 év szabadságvesztéssel büntetendő.”⁹⁰

A Határtörvény 27. § - át vizsgálva arra jut, hogy aki az NDK Btk. 213. §-ban meghatározott „tiltott határátlépést valósítja meg, az büntettet követ el, és aki büntettet követ el, annak a határátlépési kísérletét akár fegyver használatával is meglehet akadályozni, bár ugyanezen törvény a 17.§-ban leszögezi, hogy fegyverhasználat során a személyek életét a lehetőségek szerint óvni kell.”⁹¹

Kérdés, mi szükséges ahhoz, hogy lőjenek? *Oberstleutnant*⁹² *Hartmut Küken* – a keletnémet határőrcsapatok szóvivője – csavaros válasza szerint a határellenőrzési és határfelügyeleti teendők összefüggenek a megfelelő törvényhozói akarat érvényre juttatásával és a szükségesség mértékével. „Soha nem kötelezték a teljes határőrséget arra, hogy lőfegyvert használjon.”⁹³

⁸⁸ uo.

⁸⁹ uo.

⁹⁰ GYÖRGYI: i.m. 3.

⁹¹ Uo. 3. illetve GYÖRGYI idézi: Monika FROMMEL: Die Mauerschützenprozesse - eine unerwartete Aktualität der Radbruchschen Formel. In: HAFT u.a. (Hrsg.): *Festschrift für Arthur Kaufmann zum 70. Geburtstag*. Heidelberg, 1993. pp. 81.

⁹² Alezredes

⁹³ DER SPIEGEL (33/1990.) 38.

Igaz, elméletileg közvetlenül soha nem utasították, de mégis megtették. Valaki tévedett (vagy hazudott – egybecseng Küken véleményével a keletnémet politikusok általános védekezése, miszerint nem volt konkrét tűzparancs kiadva.). Ennek a vaskos és cinikus hazugságnak a menekülők fizették meg az árát.

*Militäroberstaatsanwalt der DDR, Oberst*⁹⁴ Karl-Heinz Bösel leszögezte, hogy 1990. július 3-án 11 emberölési ügyet tartottak nyilván. Az ARD riporterének nyilatkozva⁹⁵ megerősítette, hogy még ezeken kívül több haláleset is történt, de ezekben vagy nem érkezett feljelentés vagy nincsen megfelelő jogalap az eljárás megindítására. Az NDK berlini katonai főügyészének válasza a riporter azon feltevésére, hogy az ügyészségnek *ex officio* kötelessége lenne nyomozni a bűncselekmény elkövetője után, a következő volt: „az csak az Önök [jelesül a riporter – és persze a „Nyugat”] megítélése, hogy itt bűnözőkről van szó.” Ezek szerint – hangzik el a tévésorozatban – Oberst Bösel egyáltalán nem hallott például arról, ami bejárta az egész világot, jelesül Peter Fechter esetéről.

A főügyész kijelentette, nyomozás azon esetek kapcsán folyik, amelyekben feljelentés érkezett; amiket riporter említett, és amelyek részleteikben nem ismertek, azokban nem szükséges nyomozni. Ugyanis a határőrök parancsok alapján cselekedtek. „Ha ma akár egyet is megkérdeznek közülük, biztos, hogy sem objektíve, sem szubjektíve nem fogja magát gyilkosnak tartani.” – nyilatkozta magabiztosan Bösel.⁹⁶

Miért is indult eljárás? Aminek alapján a keletnémet katonai ügyészség eljárta, az az NDK Btk. 262. §-ban meghatározott 'határbiztosításról szóló szolgálati előirányzatok megsértésének' törvényi tényállása, amely szerint,⁹⁷ aki a határvédelem tagjaként a határbiztosításra vonatkozó szolgálati előírásokat, utasításokat megszegi, 5 évig tartó vagy próbaidőre felfüggesztett tartamú szabadságvesztésre vagy katonai fogdára is ítéltető.

A kelet-berlini katonai főügyész ígéretéről, miszerint az NDK történetének e „tragikus fejezetére” véglegesen fény derül, a Der Spiegel kritikus cikket közölt,⁹⁸ melyben hangzatosnak titulálja az ígéretést és keményen elítéli a „másik Németországot”, amely – közvetlenül a már elkerülhetetlen bukás előtt – múltjának vértől leglucskosabb bűneit, a Falnál történt agyonlövéseket akarja bíróság elé vinni. Nem kérdés, miért. A rendszerváltozás átmenet volt a pártállamból a jogállamba. Annak minden előnyével együtt, de itt elég akár csak a 'nulla poena sine lege'- elvre és a hátrányosabb jogkövetkezményt megállapító büntető

⁹⁴ Az NDK katonai főügyésze, ezredes.

⁹⁵ KONTRASTE-ARD, Politikmagazin, 1990. 07. 03.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ DDR-STGB. § 262.

⁹⁸ DER SPIEGEL (33/1990.) i.m. 34.

jogszabály visszaható hatályú alkalmazásának tilalmára gondolni. A Spiegel-cikkből kitűnik a megkülönböztető elutasítás (amivel a szerző és a lap (végső soron a nyugati közvélemény is) az NDK-hoz, mint képmutató, a túléléshez szinte az utolsó leheletéig ragaszkodó államhoz viszonyult.

II.4.5. Chris Gueffroy, az áldozat, aki elhitte, hogy nincs tűzparancs

Érdemes megemlékezni *Chris Gueffroy*ról.⁹⁹ Esetét azért kiemelve és itt tárgyalom, mert ő volt az utolsó, akit a Schießbefehl alapján öltek meg.

1989. február 5-én éjjel ő és társa, *Christian Gaudian*, a *Britzer Allee*-n keresztül kísérelték meg a határátlépést. Az utolsó acélsodrony-kerítéshez érve kezdtek el lőni rájuk a határőrök. Mivel a kerítést dobóhorog segítségével nem sikerült megmászni, a lövések pedig szorosan mellettük csapódtak be, Gueffroy a kerítésnek háttal fordulva bakot tartott társának (, hogy gyorsabban átjussanak). Gaudian keze már a kerítés felső peremét markolta, amikor Gueffroyt szíven találták.¹⁰⁰

Karin, Gueffroy édesanyja emberölés miatt tett feljelentést, ám az elkövető határőrök elleni eljárásra – melyet ebben az ügyben is csak a szolgálati előírások megsértésének vétsége miatt indítottak – a részrehajlás és elfogultság árnya vetült, ugyanis tanúként nem hallgatták ki Gaudiant, valamint dokumentumok tűntek el, elmaradt a helyszín rekonstruálása, a határőregység tagjai pedig megtagadták a vallomástételt.¹⁰¹ „Ennek ellenére azt mondom, ez egyértelműen gyilkosság és nem kötelességzegés volt. [A fiamat] előlről lőtték le.”¹⁰² Hiszi, hogy a tetteseket már felelősségre lehet – sőt kell is – vonni, muszáj számot adniuk és nem rejtőzhetnek örökké a „parancsok” mögé.

Jó kérdés, hogy az eljárásokban miért nem hozták nyilvánosságra az elkövetők nevét. *Küken* szerint ilyen helyzetben minden állam a szolgálói elé áll – mintegy jótékonyan eltakarva őket. Ennek megfelelően vette védelmébe a határőröket az igazságszolgáltatás előtt *Rainer Eppelmann* védelmi miniszter is. Kijelentése szerint „legbelül tiltakozott” az ellen, hogy egy határőrt emberölésért, „vagy mit tudja, miért” ítéljenek el, miközben a SED-elöljárók orvosi igazolással mentik ki magukat a felelősség alól.¹⁰³

⁹⁹ Esete hasonló *Török István* 1956-os győri forradalmárához, aki az ígért amnesztia miatt a magyar hatóságok biztatására hazatért az USA-ból, de 1958 decemberében kivégezték. Bővebben: SZEGHALMI Balázs: *45 perces tűzpárbaj: magyar nemzetőrök 17 foglyot szabadítottak ki Écsen*. kisalfold.hu 2012.

¹⁰⁰ Roman GRAFE: *Die Prozesse wegen der Tötung des Mauerflüchtlings Chris Gueffroy*. Deutschland Archiv 37/2004. 977-982.

¹⁰¹ KONTRASTE-ARD (1990) i. m.

¹⁰² Uo.

¹⁰³ DER SPIEGEL (33/1990.) 38.

Oberstleutnant Günther Moll, (Grenztruppen der DDR)¹⁰⁴ sajnálatosnak tartja, hogy a határon ehhez hasonló események történtek, ám kifejezésre juttatja: Ők elsősorban az állami és a pártvezetést szolgálták, és az alkotmányozó szervet, vagyis a Volkskammert, azokat, akik a Grenzgesetz megalkották és nekik parancsba adták, hogy érvényre juttassák a törvényt.

De hová tűnt a politikai vezetés? Mi történt a Hintermännerrel?

II.4.6. Eljárás Honecker ellen

A 80 éves *Erich Honecker* elleni eljárás nem utolsósorban a védelem stratégiája miatt hiúsult meg. Sikertült ugyanis a (média)nyilvánosságban azt a benyomást kelteni, mintha ezzel Honeckert mint fél lábbal már úgyis a sírban lévő öregembert emberi méltóságában sértenének meg. Valamint úgy csúrték-csavarták a büntetőeljárás szabályokat, hogy a Falnál és a szögesdrótokon megholtak helyett mindig a volt párttitkár egészségi állapota volt a fő téma. Honecker 1992. december 3-án tartott védőbeszéde alatt nem mutatott semmilyen gyengeségre, betegségre utaló jelet – ezt egyik védője, Friedrich Wolff is elismerte. Ám a német Alkotmánybíróság egy kétes eljárásban szinte „elkaszált” a Landgericht ítéletét, arra hivatkozva, mivel Honecker korábban diagnosztizált rosszindulatú májdaganata tartós cselekvőképtelenségéhez vezet, így az ítélet a vádlott emberi méltóságát, így a tisztességes eljáráshoz való jogát sértette, ezért alapjogellenes. Később egy másik bíró megszüntette a pert Honecker ellen és szabadlábra helyezték őt. Még azon a napon engedélyezték, hogy különgéppel Chilébe utazhasson...¹⁰⁵

II.4.7. Politikusok a Határtörvényről

Hans Modrow (PDS), az NDK legfőbb törvényhozó szervének, a Volkskammernek a tagja szerint nem lehet az egész törvényhozást, annak minden egyes tagját visszamenőleg kriminalizálni. Állítása szerint a Grenzgesetzben nem szabályozták a lőfegyverhasználatot, így az egyéb rendeletekben, parancsokban, utasításokban jelent meg – ezeket pedig azok hozták, akik értelmezték a Grenzgesetzet.¹⁰⁶

Gerhard Pohl (CDU) az NDK gazdasági minisztere (1990. április - augusztus) szintén részt vett a törvényhozásban és megszavazta a Határtörvényt. Mikor azt firtatták,¹⁰⁷ nem érzi-e magát felelősnek a történetekért, tagadólag válaszolt, majd otthagyta a kérdezőt.

II.5. Az igazságszolgáltatás és jogalkalmazás

¹⁰⁴ Határőrség alezredese, NDK

¹⁰⁵ Bräutigam: i.m. uo.

¹⁰⁶ KONTRASTE-ARD (1990)

¹⁰⁷ KONTRASTE-ARD (1990)

II.5.1. Kihívások és elvárások

A két állam egy Németországban történő újraegyesülése után a német szövetségi igazságszolgáltatás egy elképesztően kemény kihívással és egyben próbatétellel nézett szembe: fel kellett dolgoznia az embertelen jogtalanságot, amelyért az SED-önkényuralmat terhelte a felelősség.¹⁰⁸ Hogy mekkora terhet jelentett ez a szembenézés, jelzi *Hansgeorg Bräutigam*: „Újra kudarcot vallana [a bíróság a munkájában], miként a nemzetiszocialista diktatúra ’nemjogával’ 1933–1945 között és a háború után is?”¹⁰⁹ Nyomós érv emelett a nemzetiszocialista rendszert kiszolgáló jogászok – túllontúl is engedékeny és szubjektív okokból történt – felmentése. Bräutigam megállapítja, hogy a nemzetiszocialista rezsim tizenkettő, míg a szocialista-kommunista negyven éven keresztül létezett. Ez azonban semmit nem von le sem az NS-állam szörnyűséges bűneiből, ám a SED-állam – Bräutigam szerint másképpen dimenzionált nemjogát – szintén nem szabad elbagatellizálni.¹¹⁰

A Wende után az önkényuralmi rendszer áldozatai remélték, hogy igazságot és elégtételt kapnak. *Erich Honecker, Erich Mielke, Willi Stoph, Egon Krenz* és a többiek – mi sem egyszerűbb, mint ellenük eljárni – gondolták sokan.¹¹¹ De mint *Bärbel Bohley* megállapítja: „Igazságot akartunk, jogállamot kaptunk.”¹¹²

Az első eljárások megindulása után gyorsan elterjedt a mondás: „A kicsiket felkötik, a nagyokat futni hagyják.” A fentebb említettek, Krenz kivételével – akit politikai tevékenysége okán felelősnek találtak több emberölésben, s a berlini Landgericht 1997-ben hat és fél év szabadságvesztésre ítélte – mindannyian a néptől és nem bíróság előtt kapták meg ítéletüket: a SED-diktatúra szétfűzése az utcán történt meg.¹¹³

II.5.2. Mikor került sor a természetjog bírói alkalmazására?

A határőrség illetékeseinek magatartása és különösen a sokszor halált okozó lövések leadása a menekülőkre sokakban fölvetette az emberi és polgárjogok súlyos megsértésének kérdését. A politikai rendszerváltozás, a Wende után néhány esetben kezdeményezték a Mauerschützen büntetőjogi felelősségre vonását. A Todesshützen védekezéséppen a *DDR-Grenzgesetz (Határtörvény)* § 27-re a lőfegyverek alkalmazását megengedő szakaszára hivatkoztak. Azt a vélelmet, amely szerint az előbb említett büntethetőséget kizáró ok a

¹⁰⁸ Hansgeorg BRÄUTIGAM: i.m. uo.

¹⁰⁹ Uo.

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Bärbel BOHLEY: „Wir wollten Gerechtigkeit und bekamen den Rechtsstaat. Bilanz zwölf Jahre danach.” In: *Recht und Gerechtigkeit XIII. Bautzen-Forum der Friedrich-Ebert-Stiftung*, Leipzig, 2002. 29. pp.

¹¹³ BRÄUTIGAM: i.m. uo.

rendszerváltozás után az NDK-val együtt megszűnt, úgy próbálták megkerülni, hogy a büntetőtörvények visszaható hatályának *Grundgesetz*¹¹⁴ (GG) Art 103 Abs 2-ben meghatározott tilalmára hivatkoztak.

A Német Szövetségi Köztársaság Alkotmánybíróságának¹¹⁵ (*Bundesverfassungsgericht*) döntésével a Mauerschützenfájlé központi kérdése – illetve, hogy a Határtörvény 27. §-a tisztázza-e a Todesschützen és a háttéremberek¹¹⁶ cselekményeit és ezt a büntethetőséget kizáró okot a GG Art 103 Abs 2 (Visszaható hatály alkalmazásának tilalma) szerint el kellene-e fogadni – eldőlt.¹¹⁷

A BVerfG a *Bundesgerichtshof*¹¹⁸ (BGH) határozatainak alkotmány-konformitását fenntartotta és ugyanarra az eredményre jutott, mint a BGH.¹¹⁹

Jelen esetben a visszaható hatály tilalmát az ún. 'radbruchi formulára' történő hivatkozás megszüntette. Az érvelés, hogy a Grenzschützen magatartását pozitív jogi normák igazolták volna, azzal a nézettel lett szembehelyezve, hogy ezek a normák 'gesetzliches Unrecht' tartalmaztak. Így tehát lehetőség adódott a Todesschützen büntetőjogi felelősségre vonására. Ezek a pozitív normák jelen helyzetben a jogról és igazságosságról alkotott elképzeléseink alapján mint *extremes Unrecht* tekintendők. A valóságban az NDK joga is nemjog, Unrecht volt. Radbruch kidolgozta, hogy a legsúlyosabb jogsértések – amelyeket állami szinten kiviteleztek – elemzése esetén, arra kell ügyelni, hogy az állam átlépte-e azon határokat, melyeket mindegyik országban a közmeggyőződés alapján határoztak meg. Ezeket a határokat az NDK átlépte, ha csak amiatt ölt meg embereket, mert azok erőszakmentesen és fegyvertelenül, a *ius immigrandival* élve a hazájukat akarták elhagyni. Az ekként meghatározott formulát mind a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és az ENSZ Emberi Jogok Nyilatkozata is rögzíti. Az NDK maga mindig is hivatkozott arra, hogy e természetjogi és nemzetközi jogi védelemben részesülő minimumkövetelményeket védi és betartja.¹²⁰

Az *Emberi Jogok Európai Bírósága* (EJEB) a *Streletz, Kessler und Krenz vs. Deutschland*-ügyben¹²¹ szintén nem találta a visszaható hatály tilalmának elvébe ütközőnek a

¹¹⁴ Német Alaptörvény.

¹¹⁵ A továbbiakban BVerfG

¹¹⁶ Hintermänner, a pártvezetők és magasrangú funkcionáriusok.

¹¹⁷ Kai AMBOS: *Zur Rechtswidrigkeit der Todesschüsse an der Mauer*. Juristische Arbeitsblätter, 1997, 983.

¹¹⁸ Német Legfelsőbb Bíróság

¹¹⁹ Steffen FORSCHNER: *Die Radbruchsche Formel in den höchstrichterlichen „Mauerschützenurteilen“*. Inaugural – Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Juristischen Fakultät der Eberhard-Karls-Universität Tübingen, 2003.

¹²⁰ BRÄUTIGAM: i.m. uo.

¹²¹ Strasbourg, 2001. március 22. Az EJEB ítélete: CASE OF STRELETZ, KESSLER AND KRENZ v. GERMANY.

német bíróságok döntéseit, és kijelentette, hogy még abban az esetben is, ha ezek a döntések visszaható hatályúak volnának, emberiesség elleni bűncselekmény valósult meg, mely esetben e tilalom nem alkalmazható, a bűncselekmény nem évül el.¹²² Ebből kifolyólag a német államot perlő felperesek nem hivatkozhatnak a 'nulla poena sine lege' 'nullum crimen sine lege' vagy a 'nulla poena sine culpa'- elvekre. Így tehát ezeket az elveket nem sértette a német bíróságok eljárása.

Megjegyzendő, hogy a németországi büntetőeljárások során a vádlottak megpróbálkoztak a polemikus *Siegerjustiz*, valamint *Rachejustiz* fogalmak¹²³ köztudatba való beoltásával, mintha őrajtuk állna bosszút a jogállami német igazságszolgáltatás, de Bräutigam *Jens Reich*től¹²⁴ idézve aláássa ennek a gyenge próbálkozásnak az alapjait: „Az automatafegyverekkel való embervadászatot semmiféle határtörvény nem képes igazolni.”¹²⁵

¹²² Uo.

¹²³ Kb. a győztesek bosszúhadjáratát, bíraskodását jelenti.

¹²⁴ BRÄUTIGAM: i.m. 973.

¹²⁵ Jens REICH: *A la lanterne? Über den Strafanspruch des Volkes*. In: Kursbuch „In Sachen Honecker”, 1993. 3, 5.

III. RÓMA

III.1. Bevezető

A következőkben *Titus Livius: 'Ab Urbe condita'* című nagyszabású művében¹²⁶ szereplő két esetet, *exemplum*ot mutatok be, melyekkel egyrészt a dolgozat elején felvetett problémák feldolgozásához, könnyebb megértéséhez szeretnék hozzájárulni, másodsorban pedig a német esetekkel való párhuzamok felfedezésével próbálkozom meg.

III.2. Livius mint forrás

*„Livius tagadhatatlanul kitűnő író. Erényre akarta rábeszélni az embereket az ihletett, de történelmietlen mesékkel Róma elmúlt napjainak dicsőségéről.”*¹²⁷

Habár Livius mint hiteles forrás, megkérdőjelezhető és munkájában felfedezhető a politikai kitettség (tudniillik a principátus rendszerének), mégis, mondandójának *üzenetértéke* van: az oktató célzatot néhol a történetűség rovására felhasználva *exemplum*okon, az ősök példaértékű tettein keresztül igyekszik útmutatást adni ahhoz, hogy miként lesz valakiből jó államférfi, akire a társadalom is követendő példaképként tekint.

III.3. Az exempla

Livius *Ab Urbe condita* 8, 29-35. alapján mindkét eset Kr. e. 325-ben, a második samnis háború kezdetén történt meg Livius szerint.

III.3.1. A Fabius-eset:¹²⁸

III.3.1.1. A tényállás

Q. Fabius Maximus Rullianus Kr. e. 325-ben *magister equitum* (lovasság főparancsnoka) -ként a diktátor *L. Papirius Cursor* parancsnoksága alá rendelték. A diktátornak később Rómába kellett utaznia, hogy a hibás *auspicium*okat megismételje. Ezért parancsba adta, hogy semmilyen katonai vállalkozást ne indítsanak távollétében. Fabius mégis csatába bocsátkozott és nagy győzelmet aratott. A zsákmányolt fegyvereket elégette és nem küldött győzelmi jelentést a szenátusnak (Livius megemlíti, talán azért, hogy Papirius ne tudjon diadalmenetet tartani.). Mikor a diktátor visszatért, felelősségre vonta Fabiust, állítva, hogy megszegte a hagyományt, a fegyelmet, az istenek akaratát. Fabius a sereghez fordult

¹²⁶ Titus LIVIUS: *Ab Urbe condita*.

¹²⁷ Robert GRAVES: *Claudius, az isten*. Gondolat Kiadó, Budapest 1966. 76–77.

¹²⁸ LIVIUS: i.m. 8, 30-35.

támogatásért, mely szinte már-már zendülésközei állapotba jutott. Az éjszaka vetett véget a „küzdelemnek”, amikor is Fabius Rómába menekült. Itt zajlott le a vita további része, melynek során különböző érvekkel próbálták meggyőzni a diktátort. Itt került sor a *precarius* (Bitten, kérés) mint természetjogi és pozitív jogon túli fogalom használatára.

III.3.1.2 Elemzés

A konfliktus alapvetően két oldal között zajlik: az egyiken ott áll az engedelmesség követelménye, a feljebbvaló parancsa, a hagyomány – a másikon pedig a parancsnak ellentmondó, de sikerhez vezető cselekmény, mely az adott helyzet függvénye.

A diktátor nem rendelkezett elégséges társadalmi támogatással, hátszéllel. Hogy később miért „kellett” engednie, bizonyítja az, hogy visszautazott Rómába, megismételni a hibás *auspiciumokat*. Rossz ómen, ha már az istenek sem állnak ki az ember mellett. Livius szerint azonban e rossz előjelek nem a háború kimenetelében, hanem a hadvezérek közti vitákban, torzsalkodásban nyilvánult meg.¹²⁹ A vita elmérgesedését csak fokozta a zsákmány megsemmisítése.

Heves vitát váltott ki az eset az államhatalom összes képviselőjének körében. Livius nyomán, az egyik oldalon: a *szenátus méltósága*, a *nép kérése*, a *tribunusok kiállása*, és a *távollévő hadsereg emléke* állt Fabius mellett.¹³⁰ A másikon pedig a diktátor, a *disciplina rei militaris* (katonai fegyelem), a néptől származó állami főhatalom sérthetetlensége (*imperium invictum populi Romani*), a katonai parancs és materiális érvként az ősök példaértékű tettei (*exemplum*). Exemplumként hozta föl a diktátor *Titius Manlius* esetét,¹³¹ aki Kr.e. 340-ben a saját fiát is kivégeztette, mert az egy párviadalt ugyan megnyert, de a határozott parancsának ellenszegült.

Az eset Fabius felmentésével végződött – még Fabius édesapja is megpróbált fia érdekében hatni a diktátorra, könyörögve neki –, amelynek meghatározó *alapja a nép és a tribunusok kérése*, vagyis a *precarius*. Formálisan ez az ügy az úgynevezett fellebbezési szabadság, a *Provokationsfreiheit* létét, mégpedig a diktátor ellenében is – akinek döntései elleni fellebbezésre azelőtt ilyen lehetőség, jogosultság nem volt – bizonyítja.¹³² Egy másik aspektusból nézve pedig társadalmi változásokat is előrevetít.

¹²⁹ Livius: i.m. 8, 30.

¹³⁰ Livius: i.m. 8, 34.

¹³¹ Uo.

¹³² Nadja EL BEHEIRI: *Das regimen morum der Zensoren - Die Konstruktion des römischen Gemeinwesens*. Duncker&Humblot, Berlin, 2012. 102.

III.3.2. A Valerius-eset:¹³³

III.3.2.1. A tényállás

M. Valerius Maximus, később a 307-es év cenzora, hasonló helyzetben találta magát Kr.e. 325-ben, ugyanabban az évben, amikor Fabius esete megtörtént. Livius szerint ebben az évben úgy adódott, hogy az ellenség mindig akkor támadott, amikor a diktátor Rómában tartózkodott. (Talán fejlett kémhálózattal bírtak, vagy csak egyszerűen áruló volt a római hadseregben.) Valerius *magister equitum*, táborparancsnok szeme előtt ott lebegett Fabius még friss példája, ezért tétlenségre kárhoztatta magát és ezzel csapatait. E *makacs parancskövetés* azzal bosszulta meg magát, hogy a gabonáért kiküldött csapatot az ellenség törbe csalta és megsemmisítette. A katonák meg voltak győződve, hogy ha – a parancs ellenére – közbeavatkoznak, akkor ezt megakadályozhatták volna.

Valerius ezzel elveszítette példértékűségét. Ez abban nyilvánult meg, hogy későbbi cenzori tevékenysége alatt véghezvitt cselekedeteinek minimális figyelmet szentelt az utókor. Ez az elhanyagoltság azzal függ össze, hogy Valerius nem, vagy alig rendelkezett olyan tulajdonságokkal, melyek exemplummá, a római nép példaképévé tették volna.¹³⁴

III.3.2.2. Elemzés

Az eset itt szintén rávilágít az elismertség hiányára, és arra enged következtetni, hogy a patríciusi nemesi réteggel, mint az arisztokrácia képviselőivel szembeni regimen morum, mint olyan, a patrícius-plebejusi hivatalnok-nemesség által képviselt társadalmi renddel a lehető legszorosabban összefügg. Magyarán szólva ők adják a követendő ideált, az exemplumokat.

Fel lehet ismerni a társadalompolitikailag megváltozó rendszert is: Ennek első jelei tűnnek föl e konfliktusban. Kijelenthetjük, hogy a Fabiusok valószínűleg közvetítő szerepet játszottak az állam és a kialakuló hivatalnok-nemességi réteg között, mégpedig az arisztokrata rend kárára, mellyel rivalizáltak és egyfajta, a Valerius–Fabius nemzetségek közt is megfigyelhető hatalmi harc folyt.

Az esetekre vonatkozóan ki kell emelni a *Digesta* 49. könyvének 16. fejezetében foglaltak közül a következőket:

Modestinus, Dig. 49, 16, 3, 15:

¹³³ Livius: i.m. 8,35.

¹³⁴ EL BEHEIRI: i.m.103.

„Háború idején, aki olyan dolgot tesz, amit a parancsnok megtiltott, vagy nem teljesíti a parancsot, halállal bűnhődik, mégha dolgát jól is cselekedte.”¹³⁵

Valamint *Menenius*, Dig. 49, 16, 6, 2:

„A parancsnokkal vagy katonai előjáróval szembeni engedetlenség mindig halállal büntetendő.”¹³⁶

Theodor Mommsen szerint megfigyelhető egy részleges átfedés a hadijog által büntetni rendelt deliktumok és az államellenes bűncselekmények között, például a zendülés és a dezertáció esetén. Ám a magisztrátusi paranccsal szemben tanúsított *engedetlenség*, amely a büntetőjogban nem tartozik a bűncselekmények közé, a hadijogban az első a deliktumok sorában. Jogról, jogtalanságról szó nem esik, a tábori fegyelem (*disciplina*) fenntartására való igény az, amely a hadijogban döntő szerepet játszik. Fenntartásának, megóvásának érdekében az egyes deliktumok, büntetések és az eljárási rend megállapítására olyan normákat alkottak, melyek semmiféleképpen nem egyeznek meg a büntetőjogi szabályokkal.¹³⁷

Az engedetlenség megítélése kapcsán az sem számított enyhítő körülménynek, ha a tett győzelem követte. Az engedetlenség okán ugyanis csorbult a katonai felettes tekintélye, ami hosszú távon a hadsereg demoralizálódásához vezethetett.¹³⁸

Természetesen súlyosbító körülményként értékelhetjük, hogy Livius mindkét története háború idején játszódik, habár a mai büntetőjogi fogalmak nem mindegyike használható a római közjogi – büntetőjogi területen.

Andrew Lintott a tribunusok oltalomnyújtási jogánál (*auxilium*) tárgyalja Fabius esetét, ugyanakkor finoman meg is kérdőjelezi Livius jelen exemplumának tényszerűségét.¹³⁹ Az eset szerinte drámai erővel illusztrálja felénk a *provocatio*, a néphez fellebbezés erejét és természetét. Mikor Fabiust a diktátor elfogatná, a néptribunusok hezitálnak az *auxilium* felajánlását illetően. Mégis – a tribunusok töprengése ellenére – az összegyűlt tömeg Fabius mellé áll, ezzel meggyőzve a vonakodó Papiriust, hogy álljon el a kivégzés szándékától.¹⁴⁰ Így ebben az esetben – legalábbis közvetlenül – nem a *provocatio*, hanem a *természetjog győzedelmeskedik* azáltal, hogy a diktátor a *precariumra* hivatkozik.

¹³⁵ In bello qui rem a duce prohibitam fecit aut mandata non servavit, capite punitur, etiamsi res bene gesserit.

¹³⁶ Contumacia omnis adversus ducem vel praesidem militis capite punienda est.

¹³⁷ Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*, Verlag von Duncker & Humboldt, Leipzig, 1899. 30.

¹³⁸ TÓTH László: *Változó tendenciák a köztársaságkori Róma katonai büntetőpolitikájában*. Haditudomány, XXIII. évf. 2013/1. elektronikus lapszám

¹³⁹ „...which may well have founded on fact,...” Andrew LINTOTT: *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford University Press Inc., New York, 1999. 125.

¹⁴⁰ „nature of appeal” uo.

Lintott szerint a tribunusok védhatalma a néptől mint egésztől származik – és ha ezt vonakodnak gyakorolni, akkor a nép fogja megtenni helyettük, méghozzá teljes súlyával.¹⁴¹ Itt jegyezném meg, a Fal elleni tüntetések pontosan ennek tudatában zajlottak, még ha az egyesek nem is jöttek volna rá erre, de egészként a nép, a berliniek próbálták meg – ha nem biztosan megfelelő módon is – igazságot szolgáltatni a keletnémet tetteseknek.

Lintott egészen másfajta szemszögből, nem a természetjog alkalmazásának nézőpontjából, hanem a diktátor hatalmi pozíciójából szemléli a Fabius-esetet. Liviust is idézve megállapítja, hogy a diktátorral szemben nem volt lehetőség élni a provocatio jogával. Mégis – jegyzi meg Lintott – a Fabius és Papirius közti jogvita mutatja, hogy a diktátor főhatalma nem feltétlenül terjed ki a Város falain belülre – a „provocatio birodalmára”.¹⁴²

III.4. A két magisztrátusi hivatalról

III.4.1. A magister equitum

A magister equitum, miként az elnevezés mutatja, a római lovasság főparancsnoka volt, de egyben „a diktátor helyettese a parancsnoki ranglétrán”.¹⁴³ (A diktátor ugyanis viselte még a *magister populi* címet, a gyalogság főparancsnokának hivatalát is – természetesen ez nem jelentette, hogy az általa kinevezett magister equitummal egyenrangúak lettek volna, már csak a gyalogság Rómában játszott 'Königin aller Waffen' szerepe¹⁴⁴ miatt sem.) A gyakorlatban minden magisztrátust – legyen kisebb vagy nagyobb rangú, választottak. Ez alól kivételt képezett a diktátor és a magister equitum, mely rendkívüli hivatalok kinevezéssel kerültek betöltésre.¹⁴⁵

Theodor Mommsen szerint a magister equitumi fokozat a második legmagasabb volt a seregben, a diktátor távollétében pedig annak jogos képviselője-helyettese, de mégis csak „abhängiger Unterfeldherr”.¹⁴⁶

III.4.2. A diktátor

Bleicken szerint¹⁴⁷ a diktátor Rómában egy szükségállapotbeli hivatal volt, amely a szükséghelyzet megszüntetése érdekében a teljes végrehajtó hatalmat egy személyben koncentrált. A tisztársai vétója nem akadályozhatta feladataiban, ezért nem volt rá érvényes

¹⁴¹ Uo.125–126.

¹⁴² Uo.111.

¹⁴³ „his second in command” LINTOTT: i.m. 43.

¹⁴⁴ A fegyvernemek királynője

¹⁴⁵ LINTOTT: i.m. 125.

¹⁴⁶ Theodor MOMMSEN: *Römisches Staatsrecht*. Verlag von S. Hirzel, Leipzig, 1874. II. Band 156–163. „[A diktátortól, felettesétől] függő alvezér.”

¹⁴⁷ Jochen BLEICKEN: *Die Verfassung der Römischen Republik*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1985. 90–93.

a kollegialitás elve. A népgyűlés hatásköre alól is ki volt véve; nem választották, hanem az egyik konzul nevezte ki, az akut helyzet mielőbbi megoldására – egy hosszadalmas választást nem várhattak volna meg. Mindenesetre a konzul sem mehetett teljesen a „maga feje után”, hiszen a szenátus határozta meg, létrejött-e a szükséghelyzet, és kit kellene diktátornak kinevezni. Hivatali ideje jelentette a legfőbb korlátot a diktátor számára: a katonai műveletek befejezéséhez (a régi időkben rendszerint nyáron viseltek hadat – szögezi le Bleicken¹⁴⁸ – ezt hatásvadász módon nevezhetnénk egyfajta „*militurizmusnak*” is.) elegendő 6 hónap állt rendelkezésére. Segédjeként nevezte ki a *magister equitumot*, azaz a lovasság főparancsnokát. Bleicken megemlíti, hogy az első történelmi diktatúrákról¹⁴⁹ a Kr. e. 4. sz. második felétől, a samnis háborúktól kezdődően maradtak ránk adatok. Kr. e. 202-től már senki nem viselte e hivalt, később a „Weltherrscher”¹⁵⁰ Rómának nem is volt rá szüksége. A későbbiek, mint *Sulla* vagy *Caesar* már nem a régi értelemben vett diktátorok voltak.¹⁵¹

Miért is – a diktatori méltóság és szigorúság látszatát megőrizve – ítélkezett így Papirius? Hiszen sok nyomós jogi érvet (melyek közül többnek évszázados hagyományi voltak,) hozott fel a maga igaza mellett. Tekintélyt akart parancsolni Fabius mint függetlenséért kivégeztetésével, példastatuálással, de a végén tekintélyének egy részét megőrizve inkább az igazságosság és méltányosság elveit, és a jogon túlra mutató¹⁵² *precariumot* – mint kérésen alapuló, jogilag nem kikényszeríthető jogosultság, *ius precarium*¹⁵³ – alkalmazva Fabiust, mint az ’ager publicus’ szokás volt, „odaajándékozta” a római népnek, meghagyva életét. Hiszen a diktátor hatalma is végtére a népből eredt, így nem érte Papiriust sem szégyen, hogy elismert maga fölött egy feljebbvaló intézményt.

¹⁴⁸ Uo. 90.

¹⁴⁹ A félreértéseket elkerülendő, itt a diktatúra magát a diktatori hivalt jelenti és annak gyakorlását az ókori Rómában.

¹⁵⁰ „A világ ura” – BLEICKEN: i.m. 91.

¹⁵¹ Uo.

¹⁵² „ex iure gentium descendit” – DIG. 43. 26. 1. 1. ULPIANUS 1 inst. – Vö. DIG. 43. 26. 0. De precario – valamint DIG. 43. 26. 1. pr. ULPIANUS 1. inst. „Precarium est, quod precibus petenti utendum conceditur tamdiu, quamdiu is qui concessit patitur.”

¹⁵³ Arthur ENGLISH: *A Dictionary of Words and Phrases Used in Ancient and Modern Law*. Volume II. Washington D.C. Reprinted by Beard Books, 2000. 476.

IV. VÁLASZÚTON

IV. 1. KÉRDÉSFELTEVÉSEK

IV.1.1 Akkor hol a 'Határ'? - Hivatkozzunk a természetjogra?

Nekünk, a leendő jogászoknak és a jogászi hivatásrendnek is érdemes esetleg elgondolkodni azon a tényen, amint a társadalom az igazságszolgáltatást és a jogrendet vagy annak hiányosságát megítéli és az ún. 'Meinungsklimába'¹⁵⁴ bekerül a nem biztos, hogy a jogászságot pozitívan érintő kritika. Nézetem, hogy minden egyes esetben az embert, annak tetteit és a társaihoz, közösségeihez, társadalomhoz, való viszonyát kell vizsgálni, nem pedig a külső-belső tulajdonságait – hiszen azok változhatnak. Nem érdemes elvont és absztrakt fogalmak és definíciók megfogalmazásával törődnünk, amennyiben azokat a konkrét esetekben nem tudjuk alkalmazni, és így csak üres fecsegés marad belőlük. Hiszen „*Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profiteamur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes.*”¹⁵⁵ Az elvek gyakorlati alkalmazásának gyönyörű példáját mutatja a két liviusi eset konszenzusos megoldása, valamint az, ahogyan a (német) bíróságok és a római diktátor, amikor a pozitív jog nyújtotta érvekből kifogytak, visszanyúltak a természetjoghoz. Mint *Frivaldszky János* írja,¹⁵⁶ Szent Tamás szerint minden ember alkotta törvény igényt tarthat a törvény-voltra, ha a helyes értelemnek (*recta ratio*) megfelel, ilyenkor pedig egyértelműen és nyilvánvalóan az örök törvényből származik. A helyes értelemről eltávolodva azonban igazságtalan törvény lesz, tehát nem tarthat igényt a törvényként való minősítésre, hanem pusztán erőszak lesz.

Kérdésként merül fel ezek után, hogy a természetjog és az ember alkotta pozitív jog következésképpen fakadhat-e egy tőről (, amennyiben az utóbbi igazságos), így szolgálhat-e értékekben való konszenzus alapjául. Erre a kérdésre választ lelhetünk a következő sorokban: „Én vagyok az igazi szőlőtő, s Atyám a szőlőműves.”¹⁵⁷ Mégiscsak isteni eredetű a jog?

¹⁵⁴ Talán közvélekedésként lehetne definiálni. DELI Gergely: *A szívébe írva – Recenzió Wolfgang Waldstein könyvéről.* jesz.ajk.elte.hu

¹⁵⁵ DIG. 1.1.1.1.

¹⁵⁶ FRIVALDSZKY: i.m. 117.

¹⁵⁷ BIBLIA. Jn 15, 1

IV.1.2. Joga van hozzá?

A II. és a III. fejezetekben vizsgált eseményekben a jogosultság meglétét vizsgálva felismerhető, hogy míg az NDK-ból menekülők alapjogként rendelkeztek egy iussal – mely jog gyakorlásában a hatalom akadályozta őket – addig a diktátor – mint főhatalommal rendelkező – parancsával szembeszegülni a magister equitumnak nem volt jogosultsága Rómában, ugyanis a diktátor nevezte ki a helyettesének, tehát tőle nyert hatalmat.

Tehát – már a római és a keletnémet esetek ismeretében – kérdezhetnénk, aki átlépi a falat (tehát a határt), az pusztulni rendeltetett? Vagy létezik számára mentség, vagy egyenesen joga van hozzá? Bármilyen esetről is van szó, igazságosság és méltányosság mindig gyakorolható – még (ha ritkán és elvétve) egy önkényuralomban is. Kérdéses azonban ennek a mértéke... Attól pedig, hogy joga van valakinek valamihez, még nem biztos, hogy gyakorolhatja is. Sokszor az emberi döntéseken, jogon túli külső tényezőkön múlik igazán.

Föltehetnénk a kérdést: akadt-e olyan keletnémet határőr, aki nem használt löfegyvert, vállalva akár a parancsmegtagadás bűncselekményét? Biztosan! Hiszen ha tovább bonyolítjuk Mégis milyen indíttatásokkal ugorná át a szögesdrótot egy őrségben álló keletnémet katona,¹⁵⁸ akkor biztosak lehetünk a parancsmegtagadók létezésében is. Érdekessége és iróniája miatt kiemelendő a következő eset.

Képtelenség, ám megtörtént, hogy egy Volkspolizist a „szabadságba ugrott”. 1961. augusztus 15-én a 19 éves, addig kiválóan minősített rendőr *Conrad Schumann*¹⁵⁹ egy merész ugrással Nyugat-Berlinben termett. Nem tartotta magát hősnek. Élete tragikusan alakult – félt a megtorlástól, volt bajtársai megvetették, csak egy „dezertőr” maradt. Szorongással küszködött, csak az újraegyesítés után nyugodott meg kissé, ám 1998-ban mégis véget vetett életének. Szomorú története annak, milyen károkat tud okozni egy-egy lelkitusa, konfliktus (katonai eskü megszegése és a diktatúra tetteinek első kézből történő megtapasztalása).¹⁶⁰

¹⁵⁸ Stefan KÜPPER: Der Sprung seines Lebens: die Flucht. *Wochenend-Journal*, 65/158. Ausgabe Nr. 257. 2009.

¹⁵⁹ www.youtube.com/watch?v=btM2jitig5A&feature=youtu.be

¹⁶⁰ RHP: *Conrad Schumann defects to West Berlin, 1961*. rarehistoricalphotos.com

4. ábra – „Milyen állam, ahonnan még a katonák is elszöknek?”

Forrás: rarehistoricalphotos.com, ©Peter Leibing

IV.1.3. Miért kell Liviust olvasni?- avagy Grouchy tábornagy esete¹⁶¹

A waterlooi és Wavre-i csata híres-hírhedt szereplőjéről, *Marechal d'Empire*¹⁶² Emmanule de Grouchy-ról nem éppen túl hízelegve szól a történetírás. Ronald Frederick Delderfield leírja, hogy „Grouchy volt a legszerencsétlenebb *Napóleon* összes harcosa közül”,¹⁶³ de rögtön ellenvéleményt is szolgáltat róla: „...úgy vonult be a történelembe, mint egy idióta, pedig ezt a jelzőt soha nem érdemelte meg.”¹⁶⁴ Olyan ember volt, akinek a felelősség „nem esett ínyére”.¹⁶⁵

Ez a tény ugyan önmagában még nem ad elég magyarázatot kétbalkezessége miatti rossz hírnevére, sem így tönkretett pályafutására. De megmagyarázhatja azt a feltétlen parancskövetésével és az esetleges intő tények¹⁶⁶ figyelmen kívül hagyása miatt elkövetett mulasztását, melyet azután utóbb soha nem volt képes jóvátenni. Még azzal sem, hogy a

¹⁶¹ 1815. június 18–19.

¹⁶² Az első francia császárság tábornagya.

¹⁶³ R. F. DELDERFIELD: *Napoleon's Marshals*. Cooper Square Press, New York 2002. 29.

¹⁶⁴ Uo. 29.

¹⁶⁵ Uo. 30.

¹⁶⁶ Bár az ágyúdörgést már hallotta Waterloo felől, mégis – valamilyen okból (valószínűleg formalizmusból) ragaszkodott az eredeti császári parancshoz, hogy kövesse és verje meg a porosz hadsereget) – „megengedte magának”, hogy Wavre-nál a porosz hátvédet megverje, míg a főerők az angolokkal Waterloo-nál egyesülve Napóleont győzték le. Ld. THE ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA - A dictionary of arts, sciences, literature and general information, eleventh edition: 'Grouchy, Emmanuel', 624.

Waterloo-i csata után a megvert, leharcolt francia sereg maradékát gyorsan és épségben Párizsba vezette vissza.¹⁶⁷

Bátor és kitartó volt, lelkiismeretes, megbízható inkább a „harcolva visszavonulásban”, mintsem bármifajta improvizációban, kezdeményezésben. „Talán őneki és Napóleonnak is jobb lett volna [...], ha sohasem találkoznak.”¹⁶⁸

Így magatartása rokonítható Valeriuséval, aki szintén a formális (diktátori) parancshoz ragaszkodott és emiatt a hadsereget és ezzel együtt a társadalmat és az államot is hátrány érte. Végül pedig magát Valerius is, mert hiába lett később cenzor, örökre elesett az exemplumként létezéséről.¹⁶⁹ Hasonlít még e cselekményhez *Friedrich Paulus* német tábornagy sztálingrádi csatában kifejtett hezitáló, Grouchyéhoz hasonlóan precíz, de pesszimista és közepszerű magatartása, amely miatt *Hitler* parancsához ragaszkodva nem tört ki a városból, míg lehetőség lett volna rá – így a rá bízott 6. hadsereg elvérzett, megfagyott, vagy szovjet hadifogságba esett.

IV.1.4. „Wenn wir brüderlich uns einen, schlagen wir des Volkes Feind...”¹⁷⁰

„Oly sokan meghaltak [a Falnál]. Ezt nem kéne elfelejtenünk.”¹⁷¹ – nyilatkozta Chris Gueffroy édesanyja. Mint az NDK-himnusz sorából kiolvasható, a „nép ellenségéről” beszélnek. Kérdés, hogy létezik-e konszenzus a nép fogalmában. Az NDK-ban, mint láttuk, nem létezett ilyen megállapodás – ott szinte ellenségként tekintettek a sajátjaikra. Nem egyeztek meg egyes alapvető értékekben sem. Rómában azonban igazi konszenzus kellett ahhoz, hogy a (szinte) korlátlan hatalmú diktátort meggyőzzék igazukról. Meg is történt ez, hiszen mint a felsorolásból is kiderül, minden nagy intézmény, hivatal és végül maga a társadalmi felfogás, a nép is Fabius mellé állt.

A jog tehát mindig csak egy adott társadalmi kontextusban értelmezhető és alkalmazható. Amennyiben a jog környezete, társadalmi összefüggései és párhuzamai változnak, más irányt vesznek, úgy tart velük a jogeszmé, a jog fogalma és értelmezése. Amikor egy hatalom előír valamit, az nem válik rögtön helyessé vagy igazságossá. Ha pedig nem támogatja meg a természetjog és az erkölcs, az igazságosság eszménye a pozitív jogot, akkor az igazából nem ér semmit, hasztalan – és könnyen (ha nem már célzottan) erőszakká válhat.

¹⁶⁷ Uo. 624.

¹⁶⁸ DELDERFIELD i.m. 30.

¹⁶⁹ Ld. El Beheiri: i.m. 102–105.

¹⁷⁰ Részlet az NDK himuszának II. versszakából: „Ha testvérként egyesülünk [a két Németország], legyőzzük a nép ellenségét.”

¹⁷¹ KONTRASTE-ARD (1990) i. m.

Peter Fechter lelövésének helyszínén, a Zimmerstraßen ma egy emlékoszlop áll „...er wollte nur die Freiheit”- felirattal,¹⁷² őrizve egyúttal az összes áldozat emlékezetét is.

5. ábra – Peter-Fechter-Denkmal, Zimmerstraße

©Enrico Verworner, www.enrico-verworner.de

Forrás: *berlin.de*

IV.2. Belegondolások

IV.2.1. Megengedett kockázatvállalás?

Továbbgondolva Fabius (de Valerius mulasztásos) esetét (is), álláspontom szerint azt tekinthetnénk egyfajta 'kockázatvállalásnak'. Belovics Ervin szerint¹⁷³ a kockázatvállalás olyan helyzet, amikor a Btk. Különös Részében szereplő bűncselekmény törvényi tényállásában meghatározott eredmény (például halál, vagyoni hátrány) bekövetkezésének a lehetősége fennáll, ugyanakkor arra is van esély, hogy a káros eredmény elmarad, illetve, hogy a végeredmény társadalmilag előnyös lesz.

A kockázatvállalást történetileg a bűnösség (tudatos gondatlanság) körében tárgyalták, valamint jelentősége abból a szempontból is fennáll, hogy a káros eredmény elmaradásában való bizakodás alapos vagy könnyelmű volt-e.¹⁷⁴ A kockázatvállalás indokoltságát kizárólag objektív alapon ítélték meg.¹⁷⁵

Mint Erdősy Emil leírja, később a jogirodalom tovább bővítette a kockázatvállalás jellemzőit: alapja valamely konkrét társadalmi szükségesség, az általa előidézett veszélynek arányosnak kell lennie a várható társadalmi haszonnal és a kockázaton alapuló döntésnek

¹⁷² Magyarul: „Csak a szabadságot kereste”.

¹⁷³ BELOVICS ERVIN: *Az érték-érdek összeütközések mint a büntetendőséget kizáró okok*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Pécs, 2007. 196.

¹⁷⁴ Uo.

¹⁷⁵ Uo.

reálisan megalapozottnak kell lennie – e döntést társadalmilag hasznos célkitűzésnek kell irányítania.¹⁷⁶

A 'megengedett kockázat' a büntetőjogi felelősséget kizáró tényező, a kizáró ok jellegét tekintve viszont az elméleti álláspontok nem egységesek. *Viski László* szerint a jogellenességet zárja ki, míg *Dezső László* a bűnösség hiányában látja a megengedettségét.¹⁷⁷ Belovics megállapítása szerint „Erdős mutatott rá arra, hogy a nézetkülönbségek alapvető oka, hogy a különféle elméletek képviselői a kockázatot absztrakt értelemben veszik alapul és azt »az egyes kockázatformák egyedi sajátosságaira tekintet nélkül egysíkúan, általános jellegében alkalmazzák valamennyi veszélyeztető cselekményre. Véleményünk szerint a kockázatot differenciáltan kell értelmezni, vagyis egyes konkrét megnyilvánulási formái viszonylatában...«¹⁷⁸

IV.2.2. Magyarország – hazai esetek

Munkám hatálya nem terjed ki a Magyarországon megtörtént, hasonló, akár a határon, akár egyéb körülmények között, az alapvető értékek és a pozitív jog (vagy törvényileg előírt nemjog) történt döntéskényszerrel járó helyzetekre, súlyos jogi és erkölcsi sérelmekre. Ám az 1956-os sortűzek megtörténtét és a rendszerváltozás utáni sortűzpereket¹⁷⁹ az erkölcsi és jogi felelősség meglétének párhuzama kapcsán mindenképpen meg kell említenünk, kiemelve a *mosonmagyaróvári sortűzet*, amely miatt később büntetőeljárás indult a tűzparancsot kiadó *Dudás István* akkori határőr ezredes ellen.¹⁸⁰ Az eljáró bíróság Dudást és társait vétkesnek találta, többek közt emberiség elleni bűncselekmény elkövetésében, tehát a magatartás nem évülhetett el, miként a Rückwirkungsverbotra hivatkozással – a fentebb említett keletnémet felelősökhöz hasonlóan – megpróbáltak védekezni.

Munkámat nem érezném teljesnek, ha – ugyan nem sortűzper, de határozottan rávilágít a szocialista-kommunista diktatúra álnok és embertelen mivoltára – nem említeném meg *Magyar Katalin* 16 éves ápolólány esetét,¹⁸¹ akit 1956. november 7-én, egy sebesült 9 éves kisfiú mentése közben géppuskázott le egy szovjet harckocsi. „1956. november 4-e után a Kádár-puccsisták meggyőzték a szovjet katonai vezetést arról, hogy az ellenforradalmárok

¹⁷⁶ ERDÖSY EMIL: *Véleményeltérések a kockázatvállalás büntetőjogi értelmezésében*. Büntetőjogi Szakirodalomgyűjtemény, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987., 397. Idézi: BELOVICS i.m. 196.

¹⁷⁷ BELOVICS i. m. 197.

¹⁷⁸ ERDÖSY i. m. 407. Idézi: BELOVICS i. m. 197.

¹⁷⁹ Vö. EH. 1999. 83 – a salgótarjáni sortűz kapcsán

¹⁸⁰ A témához ld. bővebben: BÖRÖNDI Lajos – GARAMVÖLGYI György: *Dokumentumok – Mosonmagyaróvár, 1956*. Integro, Bács, 2006. c. könyvet.

¹⁸¹ Az esemény részletes leírását ld. BALÁS PIRI László: *Emberek fehérben 1956*. Literátor Könyvkiadó, Bp. 1995.

mentőautóknak álcázott járműveken szállítják a nyugati fegyvereket a harcoló társaiknak,...”¹⁸² – ezért a szovjetek minden vöröskeresztes járművet kíméletlenül tűz alá vettek. Magyar Katalin szomorú esete a bizonyíték, hogy hazudtak.¹⁸³ Ugyanakkor tanúságtétele egyben a – diktatúra kiszolgálóinak esetével ellentétben az erkölcsi – parancs követésének is, hiszen amikor a lányt szülei rá akarták venni, hogy maradjon otthon Mosonmagyaróváron és ne menjen vissza Budapestre,¹⁸⁴ ő így felelt: „édesapám, megígértem, hogy visszamegyek és becsület is van a világon.”¹⁸⁵

Véleményem szerint a sortüzek részletes, a németországi esetek példaértékű bíró hasonló feldolgozása sajnos még várat magára, minthogy a társadalmi emlékezetben történő megörökítésük is.¹⁸⁶ 'Legvidámabb barakk' helyzetünkből adódóan sokat „felejtettünk” a kommunista önkényuralom bűneiből és sok mindennel eddig még nem foglalkoztunk eleget. Ahhoz, hogy a történelemben egyszer már előfordult szörnyűség meg ne ismétlődessen, a történeti tényállás objektív, az alapértékeket mégis tartalmazó vizsgálatára, a tapasztalatok leszűrésére van szükség. A tudás pedig önmagában nem ér semmit, ha tovább nem adjuk.

A problémakör felvetése és taglalása ma is aktuális. Miért? A rendszerváltozás óta felnőtt generáció – úgy vélem, hála Istennek – nem rendelkezik személyes tapasztalatokkal a diktatúra korszakáról. Ennek nyilvánvaló következménye, hogy számos, jelen témakört érintő kérdésben tudatlanság uralkodik. Vannak, akiket nem is érdekel – talán részben igazuk lehet. Rosszabb – véleményem szerint –, ha olyanok is akadnak, akik (jó szándéktól vezérelve) hiányosan és hibásan értelmezik a történeteket és a félreértés miatt (esetleg elkerülhető) nemzedékek közti konfliktust generálnak, vagy netalán megsértik embertársaik méltóságát, (az áldozatok) emlékezetét.

Eklatáns példa erre az a vita, amelyet egy 23 éves német egyetemista által 2010-ben készített *számítógépes játék* keltett. A játék helyszíne a keletnémet-nyugatnémet határ 1976-ban, a játékos pedig választása szerint megpróbálkozhat menekülőként átjutni az NSZK-ba, vagy határörként elfogni vagy lelőni a „határsértőket”. Ez a fajta megközelítés nem mindenkinek tetszett. A német *Kommunista Zsarnokság Áldozatainak Szövetsége* (UOKG) szerint egy ilyen program gúnyt űz az egykori diktatúra áldozataiból¹⁸⁷ és a társadalom

¹⁸² SUBA György: *Magyar Katalin vértanúsága*. Suba György, Kiskőrös, 2014. 21–22.

¹⁸³ Uo.

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ CSETE Lajos ny. iskolaigazgató és polgármester (Markotabödöge) ünnepi beszéde. Mosonmagyaróvár, 1996. október 23.

¹⁸⁶ Bővebben: JOBBÁGYI Gábor: *„Szevasztok, én meghalok!” – Az 1956-os forradalom és szabadságharc s a megtorlás húszezer halottjáról*. Kairosz Kiadó, Bp. 2010.

¹⁸⁷ ORIGO TECHBÁZIS. 2010. Játékban löhetik le a berlini falon át menekülőket.

gátlástalanságát és brutalitás iránti fogékonyságát növeli.¹⁸⁸ A Falnál történt események emberéleteket tettek tönkre – ezt a borzalmat pedig játékos formában visszaadni nem lehet – nyilatkozták.¹⁸⁹ Csak a történelmi események iránti érdeklődést akarták felkelteni – nyilatkozták a készítőik.¹⁹⁰ Megjegyzendő, amennyiben a határőr-szerepet választva a menekülő élve kerül elfogásra, akkor a játékos kitüntetésben részesül, míg ha megöli a „határsértőt”, akkor a 2000-es években, bíróság előtt találja magát. Ilyen szemszögből a játék a megvalósítás morbid és az UOKG szerint sértő volta ellenére következetes, hiszen egy olyan *jogi vonatkozásokkal bíró erkölcsi dilemma* elé állítja a játékost, amellyel az akkori határőröknek is szembe kellett (volna) nézniük.

IV.2.3. Mauer – Murus

Az alapműveltség része Róma alapításának története. De nem mindenki ismerheti Romulus és Remus összeszólalkozásának, (jog)vitájának esetét: „Testvéremet higgadtabbra cserélném – túl hamar eljár a keze. Testvéremet higgadtabbra cserélném – túl sokat ugrál.”¹⁹¹ A monda szerint – melynek több változata ismert – Róma falainak alapját elkezdték már kiásni. Alig látszott ki a földből, de Romulus már szigorúan megtiltotta, hogy a városhatárt jelentő falat bárki is átlépje. Aki átlépi, azt öljék meg – utasította Romulus az öröket. Remus odament és gúnyolódni kezdett a gyenge és alacsony falakon. Odáig ment a becsmélés, hogy egyszer csak átugrotta a falat. Erre az örök megölték, a kiadott parancsnak megfelelően.

Több hasonlóságot lehet felfedezni a *Mauer* és a római *murus* között: Mint Mommsen megjegyzi: A [Róma városában alkalmazott] jogrend, és a hadijog – pontosabban a hadi kényintézkedések közt a különbség [...] tisztán térbeli, a városfal, illetőleg a város határvonala által létező.¹⁹² Miként a két Németországgal együtt két különböző jogrendszert is elválasztott a Fal, úgy a murus is az alkalmazandó jogok határát képezte.

¹⁸⁸ Hellmuth VENSKY: Grenzflucht ist kein Spiel. 2010. zeit.de

¹⁸⁹ Uo.

¹⁹⁰ Hardy GRAUPNER: Computer game recreates horrors of former East German border. dw.de

¹⁹¹ CZIBULYA BALÁZSNÉ CSETE Judit: *Törtebazár*. [Történelmi feladatok ált. iskolásoknak. 2003.]

¹⁹² Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Duncker & Humblot, Leipzig, 1899. 33.

V. KONKLÚZIÓ

Motivációm, mely buzdított e dolgozat megírására, a természetjogi problémakör általános adatbősége miatt jelen téma hazai feldolgozatlansága. Mivel *Arisztotelész* óta tudjuk, hogy minden cselekvés egyfajta jóra irányul,¹⁹³ lehetséges őket mint az elkövetkező nemzedékek okulását és a mindennapi, „húsba vágó” jogi-erkölcsi döntések jövőbeni határozottabb és helyesebb megoldásaként meghatározni. A múlt részeként a jelenben élni és a másnapra is gondolni.

Közhely, de a fallövész-perek alapján ki lehet jelenteni, hogy mindig az úgynevezett „feláldozhatók” és nem a „nagykutya” kerülnek felelősségre vonásra, vagyis nem a *háttéremberek* (eszmei szerzők, „megrendelők”), hanem a határőrök, *kisemberek* („végrehajtók”) szenvedtek nagyobb hátrányt, őket érik-érték (súlyosabb jogi) szankciók.

További vizsgálódások kiindulópontjaként szolgálhat a (természetes) ’jogérzék’ kifejezés, amellyel egy jogásznak, mint az *ars boni et aequi* képviselőjének rendelkeznie kell. Legalábbis a vágynak, a törekvésnek meg kell erre lennie.¹⁹⁴ Miért?

Álláspontom szerint a helyes jogérzék és a társai iránti figyelmesség segítségével nem szakad el a jogtudomány művelője az emberiségtől, a társadalomtól és nem lesz megérthetetlen „úri huncutságok” művelője, sokszor jogszerű(nek tűnő), mégis erkölcstelen dolgok kijelentője vagy előmozdítója, hanem a jogot bele tudja illeszteni az adott kultúra, vallás, társadalom, gazdaság és nép, tehát az emberi, szubjektív tényezők összefüggéseibe. Ennyiben tehát nem tudom elfogadni *Hans Kelsen* ’tisztá jogtanát’, a minden külső hatástól, jogon túli elemétől megfosztott ’jogot’ enyhén életidegennek tartom, hiányolva belőle a (talán végső soron hibákként, emberi gyarlóságként is felfogható) metajurisztikus elemeket, amelyek valóságában élünk.

Ahol sokszor kerülünk olyan szituációba, ahol a pozitív jog előírásai már nem igazán alkalmazhatók. Egy sötét fekete lyuk keletkezne ilyenkor, vagy a természetjog képes kitölteni ezt az űrt? Ha alkalmazzuk, az már fordulópontot, nagy változást jelentene? Még hivatkozhatnánk is rá, mert örök értékeket közvetít?

Mindent egybevetve arra a következtetésre jutottam, hogy a természetjog végeredményben egy olyan biztos pont az életünkben, amire szükség esetén, a „határhoz érkezve” bármikor támaszkodhatunk, megpihenhetünk, éppen emberi gyarlóságaink és e jog magasabb értelmet és akaratot megtestesítő mivolta miatt.

¹⁹³ ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi Etika*. (I. Könyv 1.) Európa Kiadó, Budapest, 1997. 5.

¹⁹⁴ FRIVALDSZKY János véleménye NAGY József: *Dante politikafilozófiájának jogelméleti háttere*. c. előadás után PPKE JÁK Jogbölcseleti Tanszék, Bp. 2014. 03. 07.

FELHASZNÁLT IRODALOM:¹⁹⁵

- Andrew LINTOTT: *The Constitution of the Roman Republic*. Oxford University Press Inc., New York, 1999.
- ARISZTOTELESZ: *Nikomakhoszi Etika*. (I. Könyv 1.) Európa Kiadó, Budapest, 1997
- Arthur ENGLISH: *A Dictionary of Words and Phrases Used in Ancient and Modern Law*. Volume II. Washington D.C. Reprinted by Beard Books, 2000
- BALÁS PIRI László: *Emberek fehérben 1956*. Literator Könyvkiadó, Bp. 1995.
- Bärbel BOHLEY: „*Wir wollten Gerechtigkeit und bekamen den Rechtsstaat. Bilanz zwölf Jahre danach.*” In: *Recht und Gerechtigkeit XIII*. Bautzen-Forum der Friedrich-Ebert-Stiftung, Leipzig, 2002
- BELOVICS ERVIN: *Az érték-érdek összeütközések mint a büntetendőséget kizáró okok*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola, Pécs, 2007
- BIBLIA. Jn 15, 1
- BLEICKEN: *Die Verfassung der Römischen Republik*. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 1985.
- BÖRÖNDI Lajos – GARAMVÖLGYI György: *Dokumentumok – Mosonmagyaróvár, 1956*. Integro, Béc, 2006.
- DELI Gergely: *A szívébe írva – Recenzió Wolfgang Waldstein könyvéről*. jesz.ajk.elte.hu
- DIGESTA:
 - 1.1.1.3. Ulpianus;
 - 1.1.10.1. Ulpianus;
 - 49.16.3.15. Modestinus;
 - 49.16.6.2. Menenius;
 - 43. 26. 1. 1. Ulpianus;
 - 43.26.0. De precario;
 - 43.26.1. pr. Ulpianus;
 - 1.1.1.1. Ulpianus
- ERDÖSY EMIL: *Véleményeltérések a kockázatvállalás büntetőjogi értelmezésében*. Büntetőjogi Szakirodalomgyűjtemény, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.
- FRIVALDSZKY János: *Természetjog*. Szent István Társulat, Bp. 2001.

¹⁹⁵ Az internetes hivatkozások utolsó hozzáférési időpontja: 2014. 10. 31. napja

- Gerhard SÄLTER: *Zum „Schießbefehl“ und dem Einsatz von Schußwaffen an der Berliner Mauer und der innerdeutschen Grenze.* berliner-mauer-gedenkstaette.de
- GYÖRGYI Dóra: *A berlini falnál elkövetett emberölési cselekmények büntethetősége egy jogállamban.* OTKA és Ph.D évközi dolgozat, 1997. hu.scribd.com
- Hansgeorg BRÄUTIGAM: *Die Toten an der Berliner Mauer und an der innerdeutschen Grenze und die bundesdeutsche Justiz Versuch einer Bilanz.* Deutschland Archiv 37/2004.
- Hans-Hermann HERTLE - Maria NOOKE: *Die Todesopfer an der Berliner Mauer 1961-1989: Ergebnisse des Forschungsprojektes des Zentrums für Zeithistorische Forschung Potsdam und der Stiftung Berliner Mauer* Potsdam, Berlin, 2013 (aktualisiert) chronik-der-mauer.de
- Hans-Hermann HERTLE - Maria NOOKE: *Die Todesopfer an der Berliner Mauer 1961–1989. Ein biographisches Handbuch.* Ch. Links, Berlin, 2009.
- Herbert HART: *A jog fogalma.* Osiris, Budapest. 1995.
- Immanuel KANT: *Critik der reinen Vernunft.* Johann Friedrich Hartknoch, Riga, 1781.
- Jens REICH: *A la lanterne? Über den Strafanspruch des Volkes.* In: Kursbuch „In Sachen Honecker“, 1993
- JOBBÁGYI Gábor: *„Szevasztok, én meghalok!” – Az 1956-os forradalom és szabadságharc s a megtorlás húszezer halottjáról.* Kairosz Kiadó, Bp. 2010.
- Kai AMBOS: *Zur Rechtswidrigkeit der Todesschüsse an der Mauer.* Juristische Arbeitsblätter, 1997
- Klaus MARXEN–Gerhard WERLE u.a. (Hg.), *Strafjustiz und DDR-Unrecht, Bd. 2/1. Teilband: Gewalttaten an der deutsch-deutschen Grenze,* Berlin 2002.
- Michael STOLLEIS: *Sozialistische Gesetzlichkeit. Staats- und Verwaltungsrechtswissenschaft in der DDR.* München, C. H. Beck Verlag, 2009
- Monika FROMMEL: *Die Mauerschützenprozesse - eine unerwartete Aktualität der Radbruchschen Formel.* In: HAFT u.a. (Hrsg.): *Festschrift für Arthur Kaufmann zum 70. Geburtstag.* Heidelberg, 1993
- Nadja EL BEHEIRI: *Das regimen morum der Zensoren - Die Konstruktion des römischen Gemeinwesens.* Duncker&Humblot, Berlin, 2012.
- Oswald SPENGLER: *Der Untergang des Abendlandes. Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte.* Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München, 2003. Zweiter Band

- PROHÁSZKA Lajos: *A vándor és a bujdosó*. Danubia Könyvkiadó, Budapest, 1941.
- R. F. DELDERFIELD: *Napoleon's Marshals*. Cooper Square Press, New York 2002
- Robert GRAVES: *Claudius, az isten*. Gondolat Kiadó, Budapest 1966.
- Roman GRAFE: Die Grenztruppen der DDR. In: Hans EHLERT – Mathias ROGG: Militär, Staat und Gesellschaft in der DDR. Christoph Links Verlag – LinksDruck GmbH, 2004.
- St. Thomas AQUINAS: *Summa Theologica*.
- Stefan KÜPPER: Der Sprung seines Lebens: die Flucht. *Wochenend-Journal*, 65/158. Ausgabe Nr. 257. 2009
- SUBA György: *Magyar Katalin vértanúsága*. Suba György, Kiskőrös, 2014
- Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*, Verlag von Duncker & Humboldt, Leipzig, 1899
- Theodor MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. Duncker & Humblot, Leipzig, 1899.
- Titus LIVIUS: *Ab Urbe condita* [.intratext.com](http://intratext.com)
- Toralf RUMMLER: *Die Gewalttaten an der deutsch-deutschen Grenze vor Gericht*. Berlin Verlag - Arno Spitz, Berlin, 2000
- VINCZE Katalin: *A német „Kurzwort” és magyar megfelelői: A rövidítés mint szóalkotási mód a német és a magyar nyelvben*. nydi.btk.pte.hu
- Wolfgang WALDSTEIN: *Ins Herz geschrieben: Das Naturrecht als Fundament einer menschlichen Gesellschaft*. Sankt Ulrich Verlag, Augsburg, 2010.

JOGFORRÁSOK:

- CASE OF STRELETZ, KESSLER AND KRENZ v. GERMANY: hudoc.echr.coe.int
- DDR-GRENZGESETZ 1982
- DDR-STRAFGESETZBUCH
- DDR-VERFASSUNG
- URTEIL DES LANDGERICHTS BERLIN: chronik-der-mauer.de
- VERFASSUNG DER DDR: documentarchiv.de

CIKKEK, EGYÉB FORRÁSOK:

- BERLIN.DE: Gedenkort 'Peter Fechter' berlin.de

- CHRONIK-DER-MAUER.DE: BERICHT DES KOMMANDEURS DER 1. GRENZBRIGADE: chronik-der-mauer.de
- CHRONIK-DER-MAUER.DE: FUNKMELDUNG DER WEST-BERLINER POLIZEI: chronik-der-mauer.de
- CZIBULYA BALÁZSNÉ CSETE Judit: *Töröbazar*. [Történelmi feladatok ált. iskolásoknak. 2003.]
- CSERBA ANDREA: *A bíróságok, valamint a bírósági szervezet bemutatása és megnevezésük a német jogi szaknyelvben*. jogiforum.hu
- CSETE Lajos ny. iskolaigazgató és polgármester (Markotabödöge) ünnepi beszéde. Mosonmagyaróvár, 1996. október 23.
- DAMALS BEI DER NVA. DVD 1, 5. Jahrestag des Mauerbaus. youtube.com
- DAS LEBEN DER ANDEREN (2006.) – film
- DDR-WISSEN.DE: Grenztruppen' ddr-wissen.de
- Der Spiegel 25/1967 *Knüppel frei*. spiegel.de
- Der Spiegel 33/1990. 34 *Aufspüren, festnehmen, vernichten*. spiegel.de
- DUDEN.DE
- DW.DE: Hardy GRAUPNER: Computer game recreates horrors of former East German border. dw.de
- ERKOLCSTAN.HU
- FOREIGN RELATIONS OF THE UNITED STATES. 1955-57, vol. XXV. Washington D.C., Government Printing Office 1990. uwdc.library.wisc.edu
- FRIVALDSZKY János véleménye NAGY József: *Dante politikafilozófiájának jogelméleti háttere*. c. előadás után PPKE JÁK Jogbölcséleti Tanszék, Bp. 2014. 03. 07
- KISALFOLD.HU: SZEGHALMI Balázs: *45 perces tűzpárbaj: magyar nemzetőrök 17 foglyot szabadították ki Écsen*. kisalfold.hu 2012.
- KLARTEXTSATIRE.DE: *DDR-Witze oder Der Sozialismus siecht!* klartextsatire.de
- KONTRASTE-ARD, Politikmagazin, 1990. 07. 03. A riport részleteiben megtekinthető: youtube.com
- MOBIL.MORGENPOST.DE: Lars-Broder KEIL – Sven Felix KELLERHOFF: *Mord an der Mauer - Der Fall Peter Fechter*. Berliner Morgenpost, 2012. 08. 03. morgenpost.de
- NATO-RANGCODE: de.wikipedia.org
- NDK-HIMNUSZ
- ORIGO TECHBÁZIS. 2010. origo.hu

- RAREHISTORICALPHOTOS.COM: RHP: *Conrad Schumann defects to West Berlin*. 1961. rarehistoricalphotos.com
- TAGESSPIEGEL.DE: CHRISTOPH STOLLOWSKY: *Peter Fechter im Sterben – ein Foto und seine Geschichte*. Der Tagesspiegel, 2012 tagesspiegel.de
- THE ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA - *A dictionary of arts, sciences, literature and general information, eleventh edition*: 'Grouchy, Emmanuel', 624. gutenberg.org
- TÓTH László: *Változó tendenciák a köztársaságkori Róma katonai büntetőpolitikájában*. Haditudomány, XXIII. évf. 2013/1.
- ZEIT.DE: HELLMUTH VENSKY: *Grenzflucht ist kein Spiel*. 2010. zeit.de